

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Bakalářská práce

Martin Lundák

Tabák a cigareta za první světové války

Tobacco and cigarette during First World War

Praha 2015

Vedoucí práce: prof. PhDr. Ivan Šedivý, CSc.

Poděkování

Zde bych velice rád poděkoval prof. PhDr. Ivanu Šedivému, CSc. za jeho rady, poznámky, veliký zájem o téma a především trpělivost a pochopení při zpracovávání této bakalářské práce, a samozřejmě také mojí rodině a blízkým, bez jejichž podpory bych to nezvládl.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 3. 8. 2015

Martin Lundák

Abstrakt

Téma kouření a tabákových výrobků v první světové válce bylo dosud v českém prostředí reflektováno jen velmi okrajově. Tato bakalářská práce si dává za cíl alespoň částečně pokrýt toto dosud opomíjené téma. Věnuje se návyku kouření, do značné míry spojovaného s vojáky, vstupujícího do většinové společnosti s vyvrcholením tohoto procesu právě v prvoválečném období. Postihuje pak také válečnou zkušenost a vztah vojáků ke kouření, spolu s jeho využitím v reklamě a propagandě. Zkoumání pramenů osobní povahy domácí i zahraniční provenience spojuje se studiem obrazových i vizuálních pramenů v kombinaci s poznatky z oblastí medicíny, psychologie a sociologie.

Klíčová slova

První světová válka; tabák; cigareta; kouření; každodennost

Abstract

The theme of smoking and tobacco products in the First World War was so far only marginally reflected in the Czech Republic. This thesis is aimed to at least partially cover the up to now neglected topic. It pursues the habit of smoking, which is largely associated with soldiers, as it entered the mainstream society with culmination of this process during the period of First World War. It also covers the experience of war and the relationship of smoking to soldiers, along with its use in advertisement and propaganda. Examining the sources of personal nature with both domestic and foreign origin joins with the study of visual sources in combination with knowledge of the fields of medicine, psychology and sociology.

Keywords

First World War, tobacco, smoking, cigarette; everyday life

Obsah

<u>1. Úvod</u>	7
<u>2. Historie kouření</u>	11
2.1 Obecné dějiny kouření a tabáku.....	11
2.1.1 Příchod a přijetí tabáku v Evropě	11
2.1.2 Důvody úspěchu tabáku a rozvoj v 18. století.....	12
2.1.3 19. století - dostupný luxus a vznik cigarety	14
2.1.4 Vstup do 20. století a války	15
2.2 Tabák v armádě, státní monopol a dotování vojska	17
2.3 Předválečná a válečná situace	20
<u>3. Nicotiana a její účinky</u>	21
3.1 Tělesné dopady	22
3.2 Účinky na psychiku.....	23
3.3 Pozitiva, negativa a jejich výzkum v minulosti	24
3.4 Kouřit či žvýkat?	26
<u>4. Tabák ve Velké válce (Tabák mezi vojáky Velké války)</u>	29
4.1 Jak se s válkou (ne)začalo kouřit	30
4.2 Jak vojáci získávali tabák.....	32
4.2.1 Z domova.....	33
4.2.2 Baličky, sbírky a tabákové fondy	34
4.2.3 Další způsoby	36
4.3 Vztah vojáka k jeho kuřivu	38

4.4 Na frontě i v zajetí a kuřivo jako měna.....	42
4.5 Soldier's smoke aneb vítězství cigarety	45
<u>5. Tabák a cigareta v propagandě, reklamě a válečné fotografii</u>	48
5.1 Válečná propaganda.....	48
5.2 Válka a reklama	52
5.3 Svědectví fotografie	56
<u>6. Závěr</u>	61
<u>7. Seznam pramenů, literatury a dalších zdrojů</u>	63
<u>8. Přílohy</u>	70

1. Úvod

První světová válka byla konfliktem, který změnil svět. Nešlo však pouze o miliony padlých, další miliony lidí bez domova nebo hospodářský kolaps ovlivňující i další dekády. Velká válka měla dopad mnohem širší a jdoucí do hloubi společnosti. A opět se nejednalo jen o fašismus, komunismus nebo například emancipaci žen ve společnosti. Byly to často drobnosti, jež si sebou vojáci přinesli domů z fronty. Obraz vojáka v zákopu, po kolena stojícího v bahně s cigaretou v ústech bereme s jakousi samozřejmostí – jako odraz tehdejší doby. Pravdou ovšem je, že toho vlastně o takovém muži, o tom proč kouří, proč zrovna cigaretu a přináší-li mu to nějaké potěšení, mnoho nevíme. Zkoumání první světové války se totiž mimo vojensko-politické aspekty zaměřuje především na prožitky vojáků obecně. V takovém měřítku aspektů a informací pak tvoří kuřivo velmi malou část. Naopak bádání v oblasti tabáku a kouření se zase orientuje na jeho medicínské a společenské prvky jako je škodlivost, závislost, odvykání a jejich podmíněnost různými sociálními aspekty.

Tato bakalářská práce si tedy dává za cíl alespoň částečně pokrýt tuto několikrát načatou, ale stále nezpracovanou tematickou oblast. Bude stavět na historických souvislostech předcházejících a často výrazně ovlivňujících kouření v armádách první světové války, především tedy té rakousko-uherské. Dále se samozřejmě bude zabývat funkcí kuřiva ve válečném prožitku vojáků a jeho využitím pro účely propagandy a reklamy, nevyhne se ovšem ani krátkému exkurzu do oblasti medicíny.

V rámci bakalářské práce si tedy budu klást následující otázky: Dá se první světová válka opravdu označit za zdroj rozkvětu kuřáctví ve 20. století? Jaká je její spojitost s nárůstem popularity cigaret? A jakou roli v tomto hrají samotní vojáci? Jaké jsou jejich vlastní prožitky a vztah ke kouření – dá se ještě označit za pozitivovou činnost spojenou se sociální interakcí, nebo již sklouzává ke strojovému, podvědomě automatizovanému návyku? K tomu abych zodpověděl tyto otázky, se pokusím načrtnout obraz života vojáků s důrazem právě na kouření a jeho vliv jak na ně, tak

na společnost. V tom se pak skrývá další otázka, tedy jaký význam lze v tomto procesu a období přisoudit vlivu propagandy a reklamy.

Co se týče současného stavu bádání v této oblasti, chybí v českém prostředí práce, která by se tématu komplexně věnovala. Nejbližší jsou mu v tomto směru knihy a články soustředící se na dějiny každodennosti ve vojenském životě. Jmenovitě je potřeba upozornit na přeloženou publikaci britského historika Richarda Holmese *Obrazy války: chování člověka v bitvě*¹ a také na článek Jany Tejkalové *Haličská fronta očima českých vojáků rakousko-uherské armády*, který vyšel v periodiku *Historie a vojenství*.² V obou případech je nicméně kouření do značné míry přehlíženo v rámci větších zkoumaných celků. Buď je jako jedna ze složek vojenských přídělů (spolu například s alkoholem apod.) zkoumáno optikou materiálního zajištění vojska, nebo je zařazeno do širšího spektra nevojvých aktivit vojáků. Podobně kupříkladu v literatuře věnující se propagandě a reklamě, se kouření a kuřivo stávají pouze částí souboru prvků používaných k získání si srdcí a myslí domácí či zahraniční populace. Zdá se ale, že si téma postupně našlo cestu mimo sociologicko-historické publikace (ač často velice povedené), jejichž výborným příkladem je například kniha *Příběh kouře*.³ Tedy alespoň v zahraničí. V Německu například koncem roku 2014 vyšla publikace kolektivu autorů pod názvem *Zigaretten-Fronten: Die politischen Kulturen des Rauchens in der Zeit des Ersten Weltkriegs*.⁴ Zda-li bude mít tento trend pokračování, se však zatím nedá posoudit.

Základním materiálem pro tuto práci jsou pak prameny osobní povahy, tj. deníky, paměti, korespondence a vzpomínky přímých účastníků první světové války. Utvoření objektivnějšího obrazu na jejich základě pak pomáhá rozdílnost jejich původu. Jedná se o různé fronty, různá období války, také zajatce, v případě Rakousko-Uherska

¹ HOLMES, Richard. *Obrazy války: chování člověka v bitvě*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2011, 391 s. ISBN 978-80-7422-083-8.

² TEJKALOVÁ, Jana. Haličská fronta očima českých vojáků rakousko-uherské armády. *Historie a vojenství: časopis Historického ústavu Armády ČR*. Praha: Magnet-Press, 2001, **50**(2): 332-370. ISSN 0018-2583.

³ GILMAN, Sander L. a Zhou XUN. *Příběh kouře: člověk a kouření od úsvitu dějin až po současnost*. Vyd. 1. Praha: Dybbuk, 2006, 457 s. ISBN 80-868-6223-2.

⁴ SCHINDELBECK, Dirk, Christoph ALTEN, Gerulf HILT, Stefan KNOPF a Sandra SCHÜRMANN. *Zigaretten-Fronten Die politischen Kulturen des Rauchens in der Zeit des Ersten Weltkriegs*. Neue Ausg. Marburg: Jonas, 2014. ISBN 978-389-4454-968.

legionáře i muže věrné monarchii. Pro účely této práce jsem čerpal především z pramenů rakouské provenience, doplněných několika prameny zahraničními. Do budoucna se zde proto otvírá široký prostor pro další bádání. Svědectví těchto písemných pramenů pak doplňují válečné fotografie, ať už k nim přiložené, nebo jinak publikované, případně i z digitalizovaných zdrojů. Inspirací mi v tomto směru byla především disertační práce Filipa Wittliche *Fotografický obraz a jeho význam pro historické poznání*.⁵

Dalším důležitým zdrojem jsou pak monografie ve dvou kategoriích – literatura zabývající se tabákem a kouřením a literatura o první světové válce s důrazem na dějiny každodennosti. Z první skupiny lze za stěžejní označit již zmiňovanou knihu *Příběh kouře*,⁶ dále kouření v Rakousko-Uhersku se věnující publikaci Marie Mackové *To byla c.k. trafika*⁷ a nakonec i postarší, ale stále velice obsáhlé dílo Karla Pejmla *Celý svět kouří: dějiny tabáku*.⁸ Z druhé skupiny je pak pro práci velmi důležitá již zmiňovaná kniha Richarda Holmese *Obrazy války*⁹ nebo například dílo Johna Keegana *The Face of Battle*.¹⁰ Stěžejní literaturu pak ještě doplňují práce z pole medicíny jako *O kouření*¹¹ autora Miroslava Nováka nebo elektronické publikace z produkce *World Health Organization*.

Poslední důležitou skupinu zdrojů pak tvoří soubory obrazových pramenů z oblasti propagandy a reklamy. Jedná se tedy především o plakáty, reklamní slogany či například obaly tabákových výrobků. Hlavní roli zde pak hrají především digitalizované soubory takovýchto pramenů.

Co se metodologie týče, bude tato bakalářská práce stavět primárně na postupech dějin každodennosti. To je do značné míry dáno i tématem a hlavními zdroji.

⁵ WITTLICH, Filip. *Fotografický obraz a jeho význam pro historické poznání*. Praha, 2010. Dostupné také z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/141601/>. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin. Vedoucí práce Prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.

⁶ GILMAN, Sander L. a Zhou XUN. *Příběh kouře: člověk a kouření od úsvitu dějin až po současnost*.

⁷ MACKOVÁ, Marie. *To byla c.k. trafika*. Vyd. 1. Praha: NLN, 2010, 157 s. Knihovna Dějin a současnosti. ISBN 978-80-7422-019-7.

⁸ PEJML, Karel. *Celý svět kouří: dějiny tabáku*. V Praze: Za svobodu, 1947, 454 s. Za svobodu.

⁹ HOLMES, Richard. *Obrazy války: chování člověka v bitvě*.

¹⁰ KEEGAN, John. *The face of battle*. New York: Viking Press, 1976, 354 p., [4] leaves of plates. ISBN 06-703-0432-8.

¹¹ NOVÁK, Miroslav. *O kouření*. 1. vyd. Praha: Avicenum, 1980.

Aby však mohl být válečný prožitek vojáků zpracován a interpretován co nejvěrněji, bude nutné alespoň okrajově využít prvky z oblasti medicíny, hlavně tedy psychologie. Z podobného důvodu, a s využitím také v té části práce, která se bude věnovat propagandě a reklamě, bude potřeba se opřít i o metody sociologické. Je však nutno říci, že zapojení metod z těchto oborů bude opravdu pouze doplňující, a do budoucna v jejich širším použití vidím možnost hlubšího zpracování tématu.

Práce samotná bude rozdělena do tří sekcí, respektive čtyř kapitol. První část bude obsahovat dvě kapitoly – jednu věnující se historii kouření s důrazem na armádu a předválečnou situaci, a druhou věnující se tabákovým výrobkům a jejich konzumaci z hlediska medicíny. Tato část bude mít za úkol uvedení do problematiky, zhodnocení postoje společnosti ke kouření a charakteristiku kuřácké tradice ve vojsku. Nelze se zde ani vyhnout deskripci účinků kouření na lidské tělo a mysl, a shrnutí poznatků, které byly známy již v období první světové války. Může se zdát neobvyklé, vyčlenit tolik prostoru úvodu do tématu, rozhodl jsem k tomu ale z důvodu současného postavení kouření ve světě, díky němuž je potřeba více rozebrat naprosto odlišnou atmosféru předcházející samotnému konfliktu. Druhá část bude mít kapitolu jednu, zabývající se kouřením a kuřivem ve válce samotné. Jejím cílem bude zjistit, jakým způsobem se vojáci dostávali ke kouření a následně tedy i kuřivu, jakým způsobem ho konzumovali, za jakých podmínek a jaký vliv mu přisuzovali. Třetí část pak bude taktéž tvořena jednou kapitolou, jejímž tématem budou propaganda, reklama a také válečné fotografie. Účelem této kapitoly bude zhodnotit reflexi kouření v propagandě, využití kuřáctví mezi vojáky pro reklamní záměry a také prozkoumat nakolik jsou fotografie skutečným odrazem prožitků vojáků i v porovnání například s osobními prameny textové povahy.

2. Historie kouření

2.1 Obecné dějiny kouření a tabáku

Kouření se v primitivních formách objevovalo v lidské společnosti minimálně od starověku. Mělo spojitost s náboženskými obřady, při nichž se často inhaloval kouř z pálených rostlin, ať už cíleně nebo „omylem“. Avšak kouření, jak ho známe dnes, je spojeno s tabákem, tedy rostlinou, se kterou se Evropané poprvé setkali po objevení Ameriky. Zde byl tabák důležitou rostlinou, používanou indiány k řadě účelů. Listy se používaly k léčebným účelům ve formě obkladů či past nanášených na rány, případně se sušily k následnému rozmělnění a zapálení. Metody inhalace byly zpočátku velice improvizované (tabák se například zapaloval v jakémsi kornoutu z palmových listů), nicméně její účinky byly viditelné a tabák se proto rozšířil po celé Americe. Používal se nejen k náboženským účelům, ale i k zahánění únavy, bolesti a hladu.¹²

2.1.1 Příchod a přijetí tabáku v Evropě

Evropané se s tabákem poprvé setkali skrze Kolumbovu výpravu, jejíž členové, kteří se za místními obyvateli vydali, kouření vyzkoušeli. Tabák jim zachutnal, a proto začali zvyk kopírovat. Prvním evropským kuřákem se zřejmě stal Rodrigo de Jerez del Ayamonte,¹³ jenž si při návratu do Evropy měl přivést značnou zásobu tabákových listů. Zpočátku však bylo na kouření nahlíženo s despektem a ze strany církve došlo k odsouzení návyku jako čarodějnického a hříšného činu. Přesto se rostlina v Evropě šířila a to díky víře v její zázračnou léčivost. Byla tak například pěstována v zahradách panovníků a šlechty Španělska a Portugalska. V Lisabonu se jejím pěstováním a zkoumáním zabýval i francouzský vyslanec Jean Nicot, dle nějž byl později pojmenován Nikotin a z čehož pramení i její botanický název *Nicotiana*.

Ačkoliv se žádné zázračné léčivé účinky tabáku prokázat nepodařilo, dostával se po Evropě dále na východ. A to i přes snahu řady panovníků kouření zakázat a trestat.

¹² GILMAN, Sander L. a Zhou XUN. *Příběh kouře: člověk a kouření od úsvitu dějin až po současnost.*, s. 6–13.

¹³ NOVÁK, Miroslav. *O kouření.*, s. 9.

Například anglický král Jakub I. dokonce nechal vydat proti tomuto zlozvyku knihu – „*A Counterblaste to Tobacco*“. Její dopad ale musel být minimální, neboť současně se jen v Londýně a blízkém okolí nacházelo zhruba 7 tisíc míst,¹⁴ kde se dal tabák zakoupit.¹⁵

Třicetiletá válka šíření zvyku ještě napomohla, neboť ho obyvatelstvo spatřovalo u armád táhnoucích Evropou. V českých zemích se tabák objevil již za Rudolfa II. během vpádu Osmanů do Uher, ale právě díky třicetileté válce se rozšířil nejvíce. I přes odmítavý postoj římskokatolické církve začali kouřit i kněží a po jejich vzoru také obyvatelstvo, proti čemuž zakročil papež Urban VIII. vydáním buly v roce 1642.¹⁶

Přes všechny snahy se ale kouření nadále rozmáhalo a v 17. století se rozšířilo do většiny světa. Spolu s tím došlo také k úpravě metod konzumace. Palmové kornouty byly nahrazeny doutníky, podobnými těm dnešním a tabák se po vzoru indiánů také žvýkal i šňupal. Největšího rozmachu se ale dočkalo kouření dýmky. To mělo v Americe náboženský a kulturní podtext. Pro Evropany se ale dýmky staly téměř uměleckými předměty, navíc často poukazujícími na původ a sociální postavení majitele. Dýmky byly také považovány za více bezpečné než třeba doutník. Na kouření se totiž nahlíželo skepticky i z prostého strachu z otevřeného ohně.¹⁷ I proto řada konzumentů ještě zůstávala u šňupacího a žvýkacího tabáku.

2.1.2 Důvody úspěchu tabáku a rozvoj v 18. století

V průběhu dvou století od objevení Ameriky tedy došlo k rozšíření tabáku do celého světa i přes odpor některých světských a duchovních elit. Důvodů, které vedly k tomuto úspěchu, je několik.

¹⁴ GILMAN, Sander L. a Zhou XUN. *Příběh kouře.*, s. 16.

¹⁵ Odpůrcem byl i osmanský sultán Murad IV., což je obzvláště paradoxní proto, že v období První světové války se jménem *Murad* pyšní právě jedna ze známých značek cigaret.

¹⁶ Ta zakazovala pod trestem exkomunikace kouřit v prostorách katolických chrámů Sevillské diecéze. Inocenc X. pak vydal stejnou bulu pro baziliku svatého Petra v Římě. Část kléru ovšem začala obě buly uplatňovat obecně na všechny katolické chrámy a někteří dokonce označovali kouření v kostele za smrtelný hřích. (PEJML, Karel. *Celý svět kouří: dějiny tabáku.*, s. 147–148.)

¹⁷ I drobná nehoda mohla způsobit velké neštěstí, neboť většina budov byla postavena z hořlavých materiálů, jako dřevo a sláma. Příkladem budiž „Velký požár Londýna“ z roku 1666, kdy požár pekárny přerostl ve zničení téměř celého města za hradbami. (ROBINSON, Bruce. *London's Burning: The Great Fire.* BBC [online]. 2011 [cit. 2015-07-08]. Dostupné z: http://www.bbc.co.uk/history/british/civil_war_revolution/great_fire_01.shtml)

Za prvé je zde řada praktických důvodů. Tabák se převážel po moři velmi snadno, podobně jako čaj, káva nebo kakao, což umožnilo jeho distribuci podél plavebních tras po Evropě a Asii. Tabák jako rostlina se také se velice dobře adaptoval a dal se už tehdy pěstovat téměř všude.¹⁸ Napomohly zde i politické třenice mezi Anglií a Španělskem, jejichž výsledkem bylo pěstování tabáku v severoamerických koloniích.

Za druhé jsou zde důvody z části medicínské a z části sociálně-kulturní. I mimo větší léčebné účinky bylo reflektováno, že konzumace tabáku má na člověka viditelný vliv. Měla člověka povzbudit, udržet vzhůru, utišit neklid a zvýšit koncentraci. Navíc byl kouř považován za horký a suchý element, prospěšný pro lidi zápasící s vlhkem, zimou a počasím obecně. Důkazem měli být námořníci, mezi kterými se kouření zpočátku šířilo nejvíce a od nichž se dostalo mezi rybáře, vojáky, obchodníky a další.

Třetím důvodem je nejednotnost a slabost odporu vůči tabáku. Kupříkladu káva je od počátku církví zakázána úplně jako tzv. „muslimský nápoj“.¹⁹ Oproti tomu kouření je sice zpočátku demonizováno, ale rostlina zakázána není. Poté co začnou kouřit části elit a kléru, nemluvě o oslabení moci Vatikánu reformací, dojde pouze k již zmiňovanému zákazu kouření v rámci církevních staveb. Panovnické zákazy pak často vydržely v platnosti pouze po dobu života jejich tvůrců.

Na obchod s tabákem se také mnohem více začalo pohlížet jako na byznys. V průběhu 17. století a 18. století se zvyšovaly finance v tomto odvětví natolik, že ve většině zemí došlo k rozhodnutí jimi obohatit státní pokladnu. Většinou se tak dělo pomocí zdanění, ale některé státy rovnou udělaly z této oblasti státní monopol. Patřila mezi ně například Francie, Itálie, Japonsko nebo Habsburská monarchie. Tento postoj se až do první světové války nezměnil. Státní monopoly sice občas byly rušeny a nahrazovány daněmi, ale většinou došlo brzy k jejich obnově, neboť finance z tohoto odvětví tvořily stále větší část státních příjmů.

¹⁸ Pro ilustraci, dnes se tabák pěstuje ve více než 125 zemích světa a v řadě dalších se pěstovat dá (například v České republice), ale z důvodu nerentability se tak neděje. (Dle statistik WHO. [online]. [cit. 2015-07-13]. Dostupné z: <http://www.who.int/tobacco/en/atlas16.pdf>)

¹⁹The History Of Coffee. *National Coffee Association of USA* [online]. [cit. 2015-07-13]. Dostupné z: <http://www.ncausa.org/i4a/pages/index.cfm?pageID=68>

Zvětšování objemu obchodu s tabákem bylo podpořeno i „tabákovou královnou“ – Virginíí. V této kolonii v 17. století rostla produkce tabáku vysokým tempem a to také díky dovozu otroků z Afriky. Pěstování se pak šířilo i do dalších kolonií podél východního pobřeží Ameriky.²⁰ Tabák se tak vedle bavlny stal součástí „trojúhelníkového obchodu“ mezi Evropou, Afrikou a Amerikou.²¹

V 18. století již bylo kouření tabáku hospodářsky i kulturně součástí lidské civilizace po celém světě. Napomohlo tomu také rozhodnutí papeže Benedikta XIII. zrušit výnosy svých předchůdců, a ukončit tak negativní postoj církve ke kouření. Pak zde byla také řada významných osobností, které se „zasloužily“ o větší popularitu tabáku. Patřila k nim třeba Kateřina Veliká, prušští králové Fridrich I. a Fridrich Vilém, nebo i sám Napoleon.

V Evropě se také objevil doutník tak, jak jej v podstatě známe dnes. Původně byl rozšířený ve španělské části Ameriky a první evropské doutníky se tak začaly vyrábět právě ve Španělsku. Brzy si ale našly cestu i do zbytku Evropy. Je to právě toto období, kdy dochází k zakládání prvních velkých manufaktur na zpracování tabáku třeba i v USA²² a Německu.²³ V českých zemích se pěstování tabáku objevilo po třicetileté válce a první manufaktury zde byly založeny roku 1785 v Golčově Jeníkově a Praze.²⁴

2.1.3 19. století - dostupný luxus a vznik cigarety

Devatenácté století by se již dalo charakterizovat jako kuřácké. Kouření se stalo „dostupným luxusem“, kdy kouřit mohli téměř všichni, ale pouze ti bohatší si mohli dovolit opravdovou kvalitu. Zhruba v polovině století se pak objevil poslední velký fenomén – cigareta. Ačkoliv jakési malé doutníky znali již dříve v jižní Americe, výroba první cigarety se přisuzuje vojákům turecko-egyptské války mezi léty

²⁰ [online]. [cit. 2015-07-14]. Dostupné z: http://www.greenwichschools.org/uploaded/faculty/daniel_bally/13_colonies_-_HA.jpg

²¹ V kontrastu s hospodářskou důležitostí rostliny byly zákony, které v mnoha koloniích paradoxně její konzumaci systematicky omezovaly například minimálním věkem nebo nutností lékařského doporučení.

²² Roku 1760 založil Pierre Lorillard v New Yorku nejstarší manufakturu v budoucích Spojených státech. (KARNOUTSOS, Carmela. P. Lorillard Tobacco Company. *Jersey City: Past and present* [online]. [cit. 2015-07-30]. Dostupné z: http://www.njcu.edu/Programs/jchistory/Pages/L_Pages/Lorillard_Tobacco.htm)

²³ Roku 1788 založil Hans Schlottmann v Hamburku první továrnu na doutníky v Německu. (PEJML, Karel. *Celý svět kouří: dějiny tabáku.*, s. 259.)

²⁴ Souviselo to s převzetím tabákového monopolu do státního režie v roce 1784.

1831–1832. Těm měl být darován za jejich statečnost tabák, ale protože někteří neměli dýmky, zabalili ho do papíru a vykouřili takto.²⁵

Bez ohledu na její vznik se cigareta rychle uchytila a ve 40. letech se už bylo možné setkat s cigaretami ve Francii. Pro jednoduchost výroby se pak cigarety hojně kouřily mezi vojáky Krymské války, kteří si tuto znalost odvezli sebou domů a napomáhali tak dalšímu šíření.²⁶ Ve Spojených státech podobně napomohla šíření návyku občanská válka.

Opravdovou revoluci ale přinesl americký vynálezce James A. Bonsack, jenž si roku 1881 patentoval první stroj na výrobu cigaret.²⁷ Licenci vynálezu pak plně využil podnikatel James B. Duke, který díky tomu získal faktický monopol na americkém trhu. Tyto změny a inovace vedly k nárůstu produkce i prodeje cigaret, jež se nyní daly vyrábět velmi levně a masově, což se později stalo významným předpokladem pro válečnou produkci, jejímž cílem bylo zásobit miliony mužů na válečných frontách.

2.1.4 Vstup do 20. století a války

Na počátku 20. století již byla připravena cesta ke „zlaté éře“ kouření, která trvala, i díky oběma světovým konfliktům, téměř 80 let. Vliv na to měly i státy, jimž se díky státnímu monopolu kouření ve společnosti velice vyplácelo. Na příkladu Rakousko-Uherska je to vidět velmi zřetelně, neboť monarchie se na přelomu století stala druhým největším pěstitelem tabáku v Evropě. Produkce zde pocházela hlavně z Uher a později Bosny a Hercegoviny. Státní monopol zde v roce 1901 vykázal čistý

²⁵ Zde je nutno poznamenat, že existují minimálně 2 další, značně podobné teorie vzniku cigarety. Tou méně pravděpodobnou je vznik cigarety mezi vojáky až za Krymské války, nicméně proti této teorii hovoří zmínky o existenci cigarety ve Francii ve již ve 40. letech, tedy o dekádu dříve. Za více pravděpodobnou teorii se dá považovat vznik cigarety právě ve Francii 40. let, ovšem s tím, že Francouzi se měli inspirovat španělskými žebráky, kteří si měli údajně již téměř století vyrábět tzv. „papaletes“ z nedopalků doutníků, které měli míchat se šňupacím tabákem. Pro tuto teorii hovoří časové zasazení a také překlad slova cigarette, znamenající fakticky doutníček. Obecně se dá ale říci, že cigareta do Evropy přišla z oblasti Středozemního moře a přes Francii se rozšířila dále.

²⁶ Nebylo tomu tak nutně všude. Kupříkladu na britské důstojníky kouřící cigarety se jejich kolegové z klubů, kouřící havanské doutníky, koukali jako na barbary. (PEJML, Karel. *Celý svět kouří.*, s. 273.)

²⁷ Ten dokázal vyrobit denně zhruba 120 tisíc cigaret, na jejichž ruční výrobu by v takovém čase bylo potřeba 40 až 50 lidí. Pro srovnání, dnešní stroje dokáží vyrobit odhadem 6 milionů cigaret denně. (KOZÁK, Jirí T, Josef RICHTER a Ivan PFEIFER. *Rizikový faktor kouření*. 1. vyd. Praha: Knižní podnikatelský klub, 1993, 242 s. Zdravotnické aktuality. ISBN 80-852-6742-X.)

příjem 142,5 milionu rakouských korun²⁸ a před vypuknutím války dokonce atakoval sumu 200 milionů.²⁹ Jednalo se tak o druhý až třetí nejvyšší příjem monarchie hned po přímé a spotřební dani.

V kontrastu k liberální Evropě byly paradoxně Spojené státy. Přestože se zde kouření po konfliktu s Mexikem a Občanské válce rozmohlo, s rozmachem strojní výroby cigaret v 80. letech 19. století se ve většině států Unie utvořily skupiny politicky bojující proti kouření. Ty dokonce dosáhly uzákonění různých lokálních omezení kouření, trvajících většinou až do první světové války. I přesto se ale v USA kouřilo čím dál více a tabáková produkce šla také na export, což mělo velký vliv nejenom během války, ale především po jejím skončení.

²⁸ MACKOVÁ, Marie. *To byla c.k. trafika*, s. 29.

²⁹ HRYCH, Ervín. *Slavná historie tabákového dýmu*. 1. vyd. Praha: Forma, 1996, s. 96, 181 s. Fenomény forma. ISBN 80-721-3000-5.

2.2 Tabák v armádě, státní monopol a dotování vojska

Jak jsem již popsal, konzumace tabáku se masově rozšířila nejprve mezi námořníky. Ti však nebyli jediným povoláním, jehož podmínky z něj dělaly cílovou skupinu pro účinky, které byly kouření přisuzovány. Byli to právě vojáci, jež často trpěli nepřízní počasí, vlhkem a dalšími strastmi vojenských tažení. Zápasili také s hladem, únavou, strachem či nervozitou. A byl to právě tabák, jehož kouření mělo tyto strasti, byť alespoň částečně, zahánět.³⁰ Mezi vojáky se tedy tento zvyk rozšířil velmi rychle a v žoldnéřských armádách třicetileté války již nebyl ničím neobvyklým. Právě tyto armády s kouřením seznámily obyvatelstvo střední a východní Evropy.³¹ Velitelé, často také kuřáci, si byli vědomi výhod i rizik³² této novinky a do budoucna kouření v podstatě podporovali. Pomáhalo totiž udržovat morálku mužstva, což byl vítaný efekt, obzvláště proto, že alkohol, používaný pro tento účel, měl řadu krátkodobých negativních účinků, občas převažujících všechna pozitiva. Podobně jako v civilní společnosti, i zde napomáhal rozšíření návyku fakt, že se do ní šířil shora i zdola. Řadoví vojáci se tomu učili od námořníků a svých kolegů, a nejvyšší velitelské špičky tomu zase přivýkaly na dvorech panovníků a šlechty.

Časté válčení tomu samo o sobě napomáhalo také. Dýmka, pytlík s tabákem a křesadlo se staly běžnou součástí výstroje francouzského vojáka již během vlády Ludvíka XIV.³³ Podobným způsobem se situace vyvíjela i v dalších evropských armádách a podpora kouření mezi vojáky měla pravděpodobně i své zjištěné stránky. Vzhledem k již zmiňovanému zdanění a tvorbě státních monopolů byla podpora kouření zřejmě i způsobem, jak zajistit, aby se alespoň část žoldu vracela zpět do státní pokladny.

Tabákový monopol se zpočátku uděloval konkrétním osobám na určitou dobu, ale vzhledem k neefektivnosti řešení docházelo stále častěji k úplnému přesunu

³⁰ Viz. kapitola 3.

³¹ Viz. například rytiny Václava Hollara, barokního rytce a kreslíře. Například jeho dílo „Six smokers“: Wenceslaus Hollar (1607-77): Six smokers. *Royal Collection Trust* [online]. [cit. 2015-07-30]. Dostupné z: <https://www.royalcollection.org.uk/collection/802381/six-smokers>

³² Například nebezpečí otevřeného ohně v blízkosti stělného prachu apod.

³³ NOVÁK, Miroslav. *O kouření.*, s. 102.

monopolu pod státní dozor. Po Francii následovaly například Prusko, Dánsko, Švédsko a Rakousko. Tento model monopolu sebou většinou přinášel i specifické státní dotace na prodej tabáku. Příkladem budiž opět Rakousko, kde se v prvním tabákovém patentu Josefa II. hovoří o takzvaných konzumentech ze zákona.³⁴ Ti samozřejmě nemuseli tabák užívat, ale měli k tomu lepší podmínky díky jejich nároku na tzv. *limito tabák*. Byl to cenově státem dotovaný tabák, jež do značné míry tvořil jakousi naturální část mzdy stanovených skupin lidí. A všichni lidé patřící mezi konzumenty ze zákona se nějakým způsobem svým zaměstnáním vztahovali ke státu. Primárně měli tento nárok vojáci, kromě důstojníků, časem pak i další zaměstnanci ozbrojených sil státu jako četníci nebo finanční stráž.³⁵

Muži, tedy i vojáci, měli tedy nárok na dýmkový³⁶ *limito tabák*.³⁷ Jak už ale bylo řečeno, nemuseli vojáci tento nárok uplatňovat a tabák si kupovat, nicméně pokud tak udělali, museli jej mít pouze pro svou osobní potřebu.³⁸ *Limito tabák* samotný byl ve své podstatě levný, nepříliš kvalitní a pouze hrubě zpracovaný. Ale díky státní dotaci byl pro již zmiňované osoby dostupný za zhruba jen 40% běžné tržní ceny.³⁹ Jedna osoba mohla zakoupit měsíčně maximálně cca 0,75 kilogramu. Šlo si samozřejmě koupit méně, ale nikdy více a to ani na úkor jiné osoby.⁴⁰

Specifikem spojeným s tímto systémem pak byly trafiky, tedy prodejní místa tabákových výrobků. Ty se primárně udělovaly válečným invalidům, či vdovám po vojácích, obvykle s osiřelými dětmi.⁴¹ Tento systém zůstal prakticky nezměněn i skrze období První světové války. Následně ho převzala i nově vzniklá

³⁴ MACKOVÁ, Marie. *To byla c.k. trafika.*, s. 123.

³⁵ Mimo rámec této práce se sluší říct, že *limito tabák* byl dostupný i pro neuniformované profese – horníky ve státních dolech, řeholníky a řeholnice, kteří se starali o nemocné apod.

³⁶ Ženy měly místo dýmkového tabáku nárok na tabák šňupací.

³⁷ Principem paradoxně nebylo tímto způsobem zlepšovat životní úroveň těchto lidí, nýbrž dát jim k dispozici prostředek k ochraně jejich zdraví a životů. To samozřejmě vycházelo z již zmiňovaného dobového smýšlení, ve kterém byl tabák považován za prostředek léčebného a ochranného charakteru. Konzumenti ze zákona byli totiž veskrze lidé pracující pro stát na tak či onak životu nebezpečných místech.

³⁸ Pokud by se jej pokoušeli zpeněžit, mohli být obviněni z porušení vnitřních armádních předpisů.

³⁹ MACKOVÁ, Marie. *To byla c.k. trafika*. Vyd. 1. Praha: NLN, 2010, s. 126.

⁴⁰ Řekněme nekuřáka, který by někomu svou „dávku“ chtěl přenechat.

⁴¹ Pouze výjimečně mohly být uděleny i například vysloužilým státním úředníkům nebo „civilním“ vdovám.

Československá republika a do dnešní doby pak přežilo pejorativně zabarvené úsloví „dostat trafiku“.

Posílení státních monopolů v Evropě přineslo hlavně období napoleonských válek, v podstatě posledního velkého evropského konfliktu před první světovou válkou. Například v revoluční Francii byl monopol krátce zrušen, ale již v roce 1810 byl Napoleonem opět ustanoven z důvodu nedostatku financí na udržování vojska.⁴² V Prusku pak byl státní monopol zrušen a obnoven hned několikrát, nakonec ale zůstalo po roce 1871 sjednocené Německo pouze u značného zdanění suroviny. Tyto příklady jsou tak ukázkou dvou nejčastějších variant tabákové politiky evropských států.⁴³

Taková byla tedy evropská situace v 19. století. Novinkou mezi vojáky se stala cigareta, jež si postupně našla cestu mezi dalšími výrobky na trhu a jejíž oblíbenost rostla. Největší slávy se však tomto století dočkal doutník. Ačkoliv v celkových prodejkách díky své ceně doutníky nikdy nevedly, jejich dovoz se zněkolikanásobil a značně oblíbenými se staly i mezi vojáky. Přirozeně nejvíce se rozmohly mezi důstojníky, ale jako „sváteční“ kuřivo se stále častěji objevovaly i mezi nižšími hodnostmi. Tento trend se šířil především v USA po válce s Mexikem a také v Británii, kde se od dvacátých let import doutníků každoročně zněkolikanásobil. Jakousi stálící, především ve střední Evropě, však zůstávala dýmka a totéž platilo i pro vojáky.

⁴² PRICE, Jacob M. *France and the Chesapeake: a history of the French tobacco monopoly, 1674-1791, and of its relationship to the British and American tobacco trades*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1973, 2 v. (xxii, 1239 p.). ISBN 04-720-8738-X.

⁴³ Fakticky tedy platilo, že v tomto koloběhu peníze z tabáku stát fakticky vracel skrze armádu do oběhu, neboť vojáci za tabák značně utráceli a tím státu buď přímo (v případě monopolu) nebo nepřímo (skrze zdanění) tyto finance z části vraceli.

2.3 Předválečná a válečná situace

Do první světové války vstupoval svět, a Evropa především, do značné míry jako svět kuřácký. Kuřáci nebyli neobvyklým úkazem, naopak zde byly kavárny, zakládaly se kuřácké spolky a oblíbené dýmky se vyráběly s takovým umem, že se leckdy jednalo o téměř umělecké artefakty. Oproti například alkoholu zde ani neexistovaly téměř žádné spolky, které by se intenzivně zabývaly bojem proti tabáku, neboť většina nekuřáků měla k jeho konzumentům vztah minimálně neutrální.

Kouření bylo také typicky mužskou záležitostí. Považovalo se za důležitý sociální prvek pro navazování přátelství mezi muži například v prostředí kuřáren, kluboven apod.⁴⁴ Ženy se sice od 90. let 19. století stávaly častým reklamním námětem, ale samotné kouření zůstalo v režii především sufražetek a „nových žen“,⁴⁵ snažících se nabourat zažitě stereotypy.⁴⁶ Větší zájem ze strany žen přinesly až cigarety, mezi kterými se již před válkou objevují v prodeji jemnější druhy.⁴⁷ I přesto ale ženy tvořily naprosté minimum předválečných konzumentů.

Velká válka se oproti předchozím konfliktům výrazně lišila. Už se nejednalo o vyslání armády do rozhodující bitvy, ale o mobilizaci milionů mužů a jejich odeslání na dlouhé frontové linie s nepřítelem. S postupem války tak rostly nejen počty kuřáků, ale také množství spotřebovaného tabáku, a to i na straně předválečných kuřáků, což se především v posledních letech války stalo hospodářským problémem pro vyčerpané Centrální mocnosti. S podobným problémem se potýkalo i carské Rusko,⁴⁸ kde byla situace obecně tak špatná, že po dvou revolucích byl v roce 1918 podepsán mír a země se poté propadla do občanské války. Naopak na straně dohody se situace výrazně zlepšila se vstupem Spojených států do konfliktu. Tabákový průmysl v USA se chopil příležitosti a za pomoci reklamy a propagandy se propracoval k nevídanému růstu.

⁴⁴ GILMAN, Sander L. a Zhou XUN. *Příběh kouře.*, s. 335.

⁴⁵ Tamtéž, s. 336.

⁴⁶ Například v Rakousko-Uhersku ale nebylo neobvyklé, aby žena užívala tabák šňupací. Dýmku kouřily spíše venkovské ženy vyššího věku, tzv. „venkovské stařeny“, které ale často dýmky nacpaly nějakou náhradou, používalo se například sušené listy z višně. (MACKOVÁ, Marie. *To byla c.k. trafiká.*, s. 128.)

⁴⁷ MACKOVÁ, Marie. *To byla c.k. trafiká.*, s. 129.

⁴⁸ V Rusku byla kvalita kuřiva obecně nižší, především zde ale mnohem více probíhala samovýroba hrubých cigaret z aktuálně dostupného tabáku a papíru.

3. Nicotiana a její účinky

Předtím, než se ve spojení s kouřením dostanu k samotnému válečnému prožitku mužů nasazených na frontách první světové války, je nutné se na tabák a jeho konzumaci podívat z hlediska medicíny. Tedy alespoň ve zkratce popsat jeho tělesné a psychické a zároveň pozitivní i negativní účinky, a částečně je tím i konfrontovat s těmi, které mu v té době byly prisuzovány.⁴⁹

Druhů tabáku je několik desítek, nejrozšířenější jsou však dva – tabák virginský a selský.⁵⁰ Rozdíly mezi nimi jsou však malé a týkají se především podmínek jejich pěstování a výnosnosti. Rostlina samotná dostala svůj název, když ji švédský učenec Carl Linné zahrnul do svého nově vytvořeného systému botanické nomenklatury a pojmenoval ji na počest již zmiňovaného francouzského diplomata Jeana Nicota.

Podstatné ovšem je, že chemické složení těchto rostlin je téměř totožné. Tabák obsahuje především alkaloidy, z nichž nejdůležitější je Nikotin. Ten byl v surovém stavu poprvé získán německým doktorem Wilhelmem H. Posseltem a jeho kolegou, chemikem Karlem L. Reimannem v roce 1828 a jeho zkoumání pokračovalo po většinu 19. století.⁵¹ Nutno dodat, že oba jeho objevitelé ho považovali za jed a měli do značné míry pravdu. Ve větším množství, obzvláště pro nenaviklý organismus může být nikotin prudce toxický. To nicméně nemění nic na tom, že právě pro jeho účinky se kouření tabáku natolik rozšířilo a dokonce podporovalo.

⁴⁹ Viz. kapitoly 2.1.2 a 2.2.

⁵⁰ *Nicotiana tabacum* a *Nicotiana rustica*.

⁵¹ Vzorec nikotinu byl vytvořen až roku 1843, jeho struktura byla popsána roku 1893 a poprvé syntetizován byl dokonce až v roce 1904. ([online]. [cit. 2015-07-25]. Dostupné z: http://www.ehow.com/about_5649334_nicotine-discovered_.html)

3.1 Tělesné dopady

Konzumace tabáku vede v relativně krátké chvíli (záleží na způsobu) ke vstřebání nikotinu a dalších látek do systému a k efektu tzv. „nakopnutí“. V reakci na tyto látky totiž dojde v těle k uvolnění adrenalinu, který tento efekt způsobuje. Adrenalin pak následně vede ke zvýšení krevního tlaku, tepu, rychlosti dýchání a také k uvolnění glukózy v těle.⁵² Zároveň další složky kouře způsobují zúžení cév, vedoucí ke snížené citlivosti kůže a snížení její teploty. Pocitově se tedy může člověk zahřát, ovšem spolu s tím také stoupá riziko podchlazení a omrzlin.⁵³ V neposlední řadě je ovlivněna i hladká svalovina v těle, což zvyšuje střevní peristaltiku.⁵⁴

Tyto shrnuté efekty jsou sice krátkodobé, s časem uplynutým od vstřebání postupně mizí, ale s dlouhodobým užíváním tabáku zanechávají trvalé následky. Mezi ty se řadí například snížení svalového výkonu (z důvodu horšího okysličení), dlouhodobá únava (zde je důvodem zbytečné vytěžování organismu vysokým tepem a srdeční činností mimo aktivitu fyzickou) a bolesti hlavy či potíže se zrakem (kvůli působení kysličníku uhelnatého v cévách). Podobné symptomy spolu s „nenechavostí rukou“ a dalšími psychickými dopady jsou také součástí abstinčních příznaků. Mezi ty patří ovšem ještě například zvýšený apetit, špatný spánek a nárůst tělesné hmotnosti.⁵⁵

⁵² Nicotine. *Psychology today* [online]. 2014 [cit. 2015-07-12]. Dostupné z: <https://www.psychologytoday.com/conditions/nicotine>

⁵³ NOVÁK, Miroslav. *O kouření.*, s. 92.

⁵⁴ Tabák se často z tohoto důvodu v minulosti doporučoval mimo jiné na léčbu zácpy.

⁵⁵ MANDAL, Ananya. Nicotine Withdrawal. *Http://www.news-medical.net/* [online]. 2013 [cit. 2015-07-12]. Dostupné z: <http://www.news-medical.net/health/Nicotine-Withdrawal.aspx>

3.2 Účinky na psychiku

Látky obsažené v tabáku, především tedy nikotin a s ním spojené alkaloidy mají výrazný vliv také na chování a vnímání člověka. Nikotin je dnes kategorizován jako stimulační droga, ovšem na řadu lidí může působit i tlumivě. Jako stimulans pomáhá člověku zvýšit pozornost, zrychlit zpracování informací i učení a má pozitivní vliv na paměť. Jeho účinek na lidský mozek také pomáhá zmírnit deprese, úzkosti a dokonce bolest, proto je kuřáky používán jako uvolňovač stresu.⁵⁶ Ti mají také nutkání následně kouřit více, což je jedním z důvodů, proč právě vojáci vždy patřili mezi největší konzumenty tabáku.

S příchodem nikotinu do mozku se také aktivují specifické receptory a mozek začne uvolňovat řadu hormonů, především však dopamin, serotonin a noradrenalin. Jejich vypuštění do organismu navozuje příjemné pocity, utlumuje chuť k jídlu a zvyšuje bdělost, obzvláště jedná-li se o repetitivní činnost. Nikotin také upravuje náladu. S již zmíněnými příjemnými pocity se naopak vytrácí vztek a napětí. Nicméně tyto efekty jsou farmakologické jen z části a souvisejí s tím, jak se mozek vyrovnává s ústupem této návykové látky ze systému.⁵⁷

Dlouhodobější psychické účinky jsou většinou podobné jakékoli jiné závislosti. Může se jednat například o zvýšenou agresivitu ve vztahu k získání další „dávky“, obecnou podrážděnost, nervozitu, rychlé změny nálad apod.⁵⁸ Většina těchto změn je ale pro laiky pozorovatelná až v případě silných abstinčních příznaků silného kuřáka, navíc tyto symptomy mohou být značně individuální.

⁵⁶ MANDAL, Ananya. Nicotine Effects. *Http://www.news-medical.net/* [online]. 2013 [cit. 2015-07-12]. Dostupné z: <http://www.news-medical.net/health/Nicotine-Effects.aspx>

⁵⁷ SAMET, Jonathan M a Soon-Young YOON. *Gender, women and the tobacco epidemic* [online]. Geneva: World Health Organization, 2010, v, 249 p. [cit. 2015-07-30]. ISBN 92-415-9951-0. Dostupné z: http://www.who.int/tobacco/publications/gender/women_tob_epidemic/en/

⁵⁸ NOVÁK, Miroslav. *O kouření.*, s. 93.

3.3 Pozitiva, negativa a jejich výzkum v minulosti

Jsou to až moderní výzkumy, díky nimž dnes celkem spolehlivě víme, že závislost na nikotinu je svou silou podobná té na heroinu či kokainu. Většina krátkodobých účinků, z části pozitivních nebo alespoň do značné míry využitelných, byla známa již relativně dlouho. Ačkoli neexistovaly přesné vědecké podklady a tyto účinky byly připisovány místo nikotinu prostě tabáku obecně, ze zkušenosti a pozorování vycházely podobné výsledky i společnosti, která zažila první světovou válku. Co se však tímto způsobem odvodit nedalo, jsou především dlouhodobá rizika s kouřením spojená. Chyběly statistiky i hlubší znalost složení kouře⁵⁹ k dosažení takového porozumění, jaké nám dnes přijde samozřejmé.⁶⁰ Moderní výzkumy již od 60. let právě těmito metodami dokázaly, že konzumace tabáku razantně zvyšuje riziko rakoviny.⁶¹ Mezi další prokázaná rizika patří i impotence, zvýšená šance infarktu a řada dalších problémů s krevním oběhem, například cévních mozkových příhod. Paradoxem je, že kromě problémů s krevním oběhem jich většinu nezpůsobuje nikotin, ale látky vznikající až při spalování tabáku – dehet, kysličník uhelnatý a oxidy dusíku či síry.

Nedostatek informací však neznamenal, že by snahy o hlubší výzkum neexistovaly. Již roku 1859 napsal první podloženou klinickou studii na téma škodlivosti tabáku francouzský lékař M. Bouisson.⁶² Ten si u pacientů trpících rakovinou úst v nemocnici v Montpellier všiml, že většina užívá tabák.⁶³ Popsal pak i bližší detaily, které potvrzovaly teorii, že jejich návyk je důvodem nemoci. Přestože jeho zkoumání bylo několikrát ověřeno, nevěnovala se mu téměř žádná pozornost. Z části asi bylo důvodem, že takových pacientů s podrobnými spisy nebylo tolik a vytváření jakékoli statistiky v rámci rozsáhlejších území se jevilo nepravděpodobně.

⁵⁹ Ten obsahuje více než 1200 sloučenin.

⁶⁰ Zajímavostí je, že zájem o oddělenou statistiku kuřáků a nekuřáků se v průběhu poslední třetiny 19. století objevil ze strany pojišťoven, nicméně k realizaci nedošlo. (GILMAN, Sander L. a Zhou XUN. *Příběh kouře: člověk a kouření od úsvitu dějin až po současnost.*, s. 372)

⁶¹ Nejčastěji plic, hrtanu, jazyka, ledvin či močového měchýře. (Health Effects of Cigarette Smoking. *Centers for Disease Control and Prevention* [online]. 2014 [cit. 2015-07-15]. Dostupné z: http://www.cdc.gov/tobacco/data_statistics/fact_sheets/health_effects/effects_cig_smoking/#definition)

⁶² NOVÁK, Miroslav. *O kouření.*, s. 12.

⁶³ Ze 68 pacientů jich 66 kouřilo dýmku, jeden tabák žvýkal a jeden ho užíval více způsobů. (HAMMOND, E. Cuyler. *Co ví věda o kouření: kouření a zdraví : následky kouření*. 1. vyd. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1966, s. 87, 113 s.)

Evropu navíc trápila řada jiných nemocí a „způsobů smrti“, kterým se zkrátka věnovala větší pozornost.⁶⁴ Podobné smýšlení se ostatně objevovalo i za války. Škodlivosti tabáku a kouření se zkrátka na frontě, kde smrt mohla přijít velice rychle mnoha různými způsoby, věnovala ještě menší pozornost než normálně.

Za zmínku zde stojí ještě lékařský časopis *Lancet*, ve kterém vycházely i články o tabáku.⁶⁵ Většinou se ale věnovaly znehodnocování tabáku a kladl se v nich důraz na jakousi rozumnost či umírněnost kouření. Po rozmachu cigaret se v časopise psalo také o filtrech a znovu o pančování obsahu. Mírná stanoviska si však lze také vysvětlit tím, že řada výrobců zasílala do redakce „vzorky“ svých produktů ke zhodnocení.

Je také potřeba zmínit i vznik některých organizací, jakými byly *Britská* (a *Skotská*) *protitabáková společnost* (cca 1853, respektive 1869), *Protitabáková legie* nebo francouzská *Société contre l'abus du tabac* (1868). Jejich společenský dopad byl však malý a jejich razantní postoje odsoudila i tehdejší lékařská periodika. S ohlasem se až na začátku století setkala snaha omezit kouření u mládeže a dětí.⁶⁶ V Británii tak v roce 1908 ustanovili zákaz prodeje tabáku dětem a jeho nabídky v cukrárnách.⁶⁷ V armádě mnoho odpůrců kouření nebylo, nejvýznamnějším a nejhlasitějším pak byl známý zakladatel skautského hnutí, generál Robert Baden-Powell. Ten kouření ve skautu zakázal a vyjádřil se o něm takto: „*Když takový chlapík kouří, ještě než úplně vyspěl, je pak jisté, že bude mít slabší srdce. Každý skaut ví, že kouření narušuje ostrost zraku a také jeho smysly jako čich, smysly, které pro něj mají největší význam při skautské činnosti v aktivní službě.*“⁶⁸ Jeho hlas však patřil k ojedinělým a veskrze společností ignorovaným, obzvláště pak ve víru rozpoutané války.⁶⁹

⁶⁴ Nemluvě o faktu, že se tehdy kalkulovalo i s obecně rozšířeným názorem, že kuřáci tolik netrpí například tuberkulózou. (GILMAN, Sander L. a Zhou XUN. *Příběh kouře.*, s. 372.)

⁶⁵ GILMAN, Sander L. a Zhou XUN. *Příběh kouře.*, s. 371.

⁶⁶ Zasadily se o to i organizace jako *Mezinárodní proticigaretová liga*, *Hygienická unie* nebo *Britská chlapecká protikuřácká unie*.

⁶⁷ Ke schválení ale nejvíce pomohlo, že balík zákonů obsahoval témata dětské práce a „národního zdraví“. (GILMAN, Sander L. a Zhou XUN. *Příběh kouře.*, s. 372–373.)

⁶⁸ HRYCH, Ervín. *Slavná historie tabákového dýmu.*, s. 51.

⁶⁹ Podobná situace nastane i o 20 let později, kdy jsou první výzkumy spojující kouření s rakovinou plic naprosto přehlušeny vypuknutím druhé světové války. (HAMMOND, E. Cuyler. *Co ví věda o kouření: kouření a zdraví : následky kouření.*, s. 87.)

3.4 Kouřit či žvýkat?

Posledním tématem, které není možno v této kapitole opomenout, je stručné rozdělení tabákových produktů. Ty se rozdělují podle způsobu konzumace na kuřácké a nekuřácké. Mezi ty první patří samozřejmě dýmkový tabák, doutník a cigareta. Do druhé skupiny pak náleží tabák žvýkací a šňupací. Toto rozdělení nemá jen své výrobní důvody, ale i opodstatnění z hlediska konzumace a medicíny.

Dýmka

Kouření tabáku z dýmky patří mezi nejstarší a až do 20. století nejoblíbenější metody, platilo tomu tak ještě na začátku první světové války. Kouř z dýmky se nešlukuje, vstřebává se v ústní dutině a zvyšuje tedy šance například na rakovinu rtu. Složení kouře je pak rozdílné především od cigarety, neboť zde není pálící se obal, tedy papírek a chybí zde filtr, se kterým se sice experimentovalo již od konce 19. století,⁷⁰ nicméně až dodnes je pouze volitelnou součástí dýmek. Obecně existují desítky typů dýmek dle délky, typu konstrukce, či materiálu použitého k výrobě, jejich detailní popis však není cílem této práce. Sluší se zde však říci, že vojáci, stejně jako civilisté, měli své dýmky ve velké oblibě a chránili je vůči počasí a fyzickému poškození stejně jako další důležité předměty osobního charakteru.⁷¹

Doutník

Konstrukce doutníku vychází z indiánského kouření tabáku v palmových listech⁷² a i přes nástup výrobních strojů si dodnes producenti nejkvalitnějších z nich zakládají na ruční výrobě z nejkvalitnější suroviny. Tento trend kategorizace doutníku jako luxusnějšího kuřiva se pevně uchytil v 19. století a trvá dodnes, přičemž samozřejmě vždy existovala i řada levnějších značek. Doutníkový kouř se, stejně jako dýmkový, nešlukuje a ohrožuje tedy ze zdravotního hlediska opět především dutinu ústní. Typický cigaretový filtr nemá ani doutník, ale je mu blíže, neboť poslední zhruba 1/3 doutníku se nekouří a z části jako filtr slouží.

⁷⁰ GILMAN, Sander L. a Zhou XUN. *Příběh kouře: člověk a kouření od úsvitu dějin až po současnost.*, s. 372.

⁷¹ O vztahu vojáků ke svým dýmkám ostatně vypovídá i řada deníků. Viz kapitola 4.

⁷² PEJML, Karel. *Celý svět kouří: dějiny tabáku.*, s. 257–258.

Cigareta

Způsob konzumace tabáku skrze cigaretu je zároveň způsobem nejmladším.⁷³ Nabývá na oblibě až v druhé polovině 19. století a teorie jejího vzniku jsem již popsal v minulé kapitole.⁷⁴ Cigareta byla od začátku koncipována jako levné a lehce dostupné kuřivo a jako taková se masově prosadila nejprve mezi vojáky v první světové válce a následně i mezi civilním obyvatelstvem a to včetně žen.⁷⁵ Napomohla tomu samozřejmě i snadná strojová výroba a značná investice do reklamy. Cigaretový kouř je pak nejškodlivější variantou konzumace tabáku a to i přesto, že minimálně kvalitnější druhy cigaret obsahovaly od poslední třetiny 19. století filtry. Nutno ovšem dodat, že zdaleka ne všechny a ne v takové kvalitě jako dnes. V neposlední řadě si spousta lidí cigarety balila sama a bez filtrů. To platilo i pro vojáky, obzvláště třeba v Rusku.

Kouř z cigarety se oproti dýmce či doutníku navíc šlukuje, proto ač riziko rakoviny v ústech lehce klesá, enormně roste riziko rakoviny plic, nemluvě o dalších nemocích a snižování jejich kapacity.⁷⁶ Je proto paradoxní, že se cigarety rozšířily natolik právě v armádě, kde snížený výkon svalstva a malý obsah plic mohly být doslova životu nebezpečné. Cigarety však díky šlukování mají zároveň výhodu výrazně rychlejšího nástupu účinků, neboť nikotin se dostane do krve při oksyličení.⁷⁷ Při hoření papírku a příměsí cigaretového tabáku ale také dochází k uvolňování většího množství škodlivých látek než v případě doutníku a dýmky. Dá se tedy říci, že cigareta je oproti dýmce a doutníku efektivnější ale zároveň také nebezpečnější. Dnešní cigarety se ale nedají příliš srovnávat s těmi, které se kouřily za první světové války, neboť ty obsahovaly o zhruba 50% tabáku více.

Žvýkací tabák

Žvýkání tabáku se dá s velkou pravděpodobností označit za nejstarší metodu jeho konzumace. Evropanští námořníci a conquistadoři se jí naučili během svých

⁷³ Záměrně zde pomíjím elektronickou cigaretu, která pro práci není relevantní a její kategorizace je i dnes poněkud obtížná.

⁷⁴ Konkrétně v podkapitole 2.1.4.

⁷⁵ HAMMOND, E. Cuyler. *Co ví věda o kouření: kouření a zdraví : následky kouření.*, s. 21.

⁷⁶ HRYCH, Ervín. *Slavná historie tabákového dýmu.*, s. 180.

⁷⁷ Nicotine. *Psychology today* [online]. 2014 [cit. 2015-07-18]. Dostupné z: <https://www.psychologytoday.com/conditions/nicotine>

objevných cest do Ameriky a zůstala mezi nimi vysoce populární.⁷⁸ Žvýkáci tabák se sice rozšířil i mezi vojáky nebo například sedláky (především díky „trvanlivosti“ a nepotřebě ohně), ale snad pouze námořníci mu zůstali z většiny věrní až do Velké války. Vzhledem ke způsobu užití může tento typ tabáku přispět k nemocem dásní, rakovině úst a potížím s trávicím traktem, to vše ale v menším měřítku než ostatní zmiňované druhy.⁷⁹ Oproti například cigaretě se tedy nikotin z tabáku uvolňuje po menších dávkách po výrazně delší dobu a jeho účinky nastupují pomaleji.⁸⁰ Žvýkáci tabák má však ještě jednu variantu zvanou orální tabák. Ten se také požívá ústy, ale upraven jemněji, aby se v ústech postupně sám rozplynul. Orální tabák se vstřebává do těla o něco rychleji než žvýkáci, ale také vede ještě častěji k poškození dásní a zubů.⁸¹

Šňupací tabák

Poslední v Evropě více zastoupenou metodou konzumace tabáku je jeho šňupání. Jedná se tedy o velmi najemno nadrcený tabák, který se vdechuje nosem a také se vyrábí s určitou příchutí/vůní, jež má konzumentovi zůstat po krátkou dobu přítomna. V Evropě se objevoval od 17. století a požívaly jej i ženy.⁸² Podobně jako tabák žvýkáci ale ani tabák šňupací nikdy nedosáhl takové popularity jako různé způsoby kouření. Šňupací tabák má jinak podobně rychlý nástupní efekt jako cigareta, ale ten zároveň rychleji než u cigarety odeznívá. Jeho zdravotní rizika se opět podobají tabáku žvýkácímu, tedy výrazně nižší u rakovin dýchacích cest, mírně vyšší u rakovin dutiny ústní a nosní.⁸³ V neposlední řadě výrazně dráždí nosní sliznici a přepážku, rychlý nástup účinku také může být nebezpečný pro lidi se slabším srdcem.

⁷⁸ PEJML, Karel. *Celý svět kouří: dějiny tabáku.*, s. 302–305.

⁷⁹ *Smokeless tobacco and some tobacco-specific N-nitrosamines* [online]. Geneva: distributed by WHO Press, 2007, ix, 626 p. [cit. 2015-07-19]. IARC monographs on the evaluation of carcinogenic risks to humans, v.89. ISBN 9789283212898. Dostupné z:

<http://monographs.iarc.fr/ENG/Monographs/vol89/mono89.pdf>

⁸⁰ Tamtéž, s. 367–369.

⁸¹ Tamtéž, s. 363–366.

⁸² PEJML, Karel. *Celý svět kouří: dějiny tabáku.*, s. 286–289.

⁸³ Vědci zkoumající statistiky pro *World Health Organization* ovšem zároveň podotýkají, že důkazy nejsou tak jednoznačné jako u kouření a požadují pokračování výzkumu.

4. Tabák ve Velké válce (Tabák mezi vojáky Velké války)

Když 28. července 1914 začala první světová válka, téměř nikdo neočekával konflikt tak dlouhý, devastující a drasticky překreslující hranice po celém světě. Málokdo asi také čekal, že tímto konfliktem bude zahájena éra slávy kouření dokonce ještě větší než doposud. Nebo že dosud nejoceňovanější kuřivo, dýmka a doutník, budou nahrazeny levnou, masově vyráběnou cigaretou. Jako již značně kuřácká však do války lidská, především tedy mužská, společnost vstoupila.

V návaznosti na minulou kapitolu zde pro dokreslení uvedu několik statistik. Například v Anglii vycházela spotřeba tabáku v době vypuknutí války na zhruba 9 až 10 cigaret na dospělého (tedy staršího 16 let) denně.⁸⁴ Přičemž ovšem pouze cca 38% spotřebovaného tabáku tvořily cigarety samotné.⁸⁵

V habsburské monarchii, jak už bylo zmíněno, se také kouřilo dost. V roce 1913 se spotřeba v Předlitavsku vyšplhala na zhruba 1,5 kilogramu tabáku na hlavu a rok. Složení spotřeby se ale například od Anglie lišilo. V monarchii vládla dýmka, jejíž tabák tvořil v témže roce 67,4% prodejů, 15,5 % tvořily cigarety, s 13,5 % následovaly doutníky a na chvost klesl šňupací tabák s 2,8%. To zbylé půl až jedno procento tvořil tabák žvýkací, který si v Rakousku, na rozdíl například od Spojených států, nikdy nenašel větší množství příznivců. Poslední statistická záležitost se týká limito-tabáku, který byl převážně vojenskou záležitostí. Jeho podíl na prodejkách v první polovině 19. století dosahoval až téměř čtvrtiny celkového objemu, ke konci století však klesl zhruba ke 4%. Ačkoli váhově se jednalo o téměř stejné množství, svědčí to o rostoucí spotřebě v civilní společnosti a také o poklesu cen nedotovaných tabáků vzhledem k vyšší produkci tabáku i jeho výrobků na území monarchie.

⁸⁴ HAMMOND, E. Cuyler. *Co ví věda o kouření: kouření a zdraví : následky kouření.*, s. 21.

⁸⁵ Což byl masivní nárůst oproti roku 1900, kdy cigarety tvořily ze spotřeby sotva 12%. (Tamtéž.)

4.1 Jak se s válkou (ne)začalo kouřit

Jak je tedy vidět, řada mužů už do armády a do války jako kuřáci vstoupila⁸⁶ a většina ostatních se to postupně naučila. Způsobů, jak se naučit kouřit byla řada. Velmi často se tomu naučili především mladší vojáci ve společnosti starších kamarádů ve snaze se jim vyrovnat, či snad jen mezi ně lépe zapadnout. Někteří k tomuto přistupovali až systematicky, jako například jednoroční dobrovolník Josef Dufek. Ten si spolu s kamarády koupil dýmku od židovského obchodníka a následně si při pobytu v záloze zalezli do jedné z chalup a tam se učili kouřit.⁸⁷ Jiní začali kouřit z nudy, jako například V. Procházka, který ve své korespondenci napsal: „*zde člověk kouří pořád, jak je jen volná chvíle, ujde tak lepší čas...*“⁸⁸ Byly zde ale i případy trochu kurióznější jako například u kadeta Josefa Svobody, jehož naučil kouřit jeho muslimský sluha: „*Vždy po černé kávě – a to bylo třikrát denně – mi utočil z krásného zlatavého hercegovinského tabáku kornoutovou cigaretu a podával mi ji s prosbou ,Gospodin kadet, molim, uzmi duhana.‘ A já mu nemohl odmítnout, a tak jsem si pomalu zvykal a stal se milovníkem cigarety. ... Bývala mi lékem na rozčilení, horko, zimu, hlad atd., zkrátka na vše.*“⁸⁹

„Snadným úlovkem“ návyku pak byli sváteční kuřáci. Ti se již s kouřením seznamovat nemuseli, ale pod vlivem okolí a situace začali většinou prostě kouřit pravidelněji, až nakonec z války často odcházeli jako těžcí kuřáci. Mezi původně sváteční kuřáky patřil například František Novák, budoucí legionář. Ten přišel kouření na chuť již řádku let před válkou. Když se poprvé začal osamostatňovat od rodičů, následoval tehdejší módu, koupil si hůl, pak skřípec se šňůrkou za ucho a také začal kouřit.⁹⁰ Nekouřil však cigarety, nýbrž doutníky, tzv. *portorika* a až teprve s příchodem

⁸⁶ Kupříkladu budoucí poručík rakouské armády František Stanislav Petr se naučil s kamarády kouřit již na gymnáziu. (PETR, František Stanislav. *Pod rakouskou orlicí a českým lvem*. První vydání. Praha: Gasset, 2015, s. 54, 275 stran. ISBN 978-80-87079-43-0.)

⁸⁷ TEJKALOVÁ, Jana. Haličská fronta očima českých vojáků rakousko-uherské armády., s. 361.

⁸⁸ Tamtéž.

⁸⁹ Tamtéž, s. 360.

⁹⁰ NOVÁKOVÁ, Martina a Jiří NOVÁK. *Deník legionáře Františka Nováka: [předával jsem carský poklad*. 1. vyd. Dvůr Králové nad Labem: V nakl. Fortprint vydala Československá obec legionářská, 2012, s. 39, 229 s. Edice paměti Československé obce legionářské. ISBN 978-80-86011-50-9.

války začal kouřit více a pořídil si lulku,⁹¹ se kterou následně prošel ruskou frontou na obou stranách a poté anabází až do Vladivostoku.

Neplatilo tomu však u všech. Například František Šmída prošel téměř celou válku, haličskou i italskou frontu a dle svých vlastních slov kouřil jen málo. V pamětech se pak proto rozčiluje, že si našetřil téměř 8 tisíc *memphisek* jen aby mu je, spolu se zbraněmi a dalším vojenským vybavením, zabavili při návratu z italské fronty do nově vzniklé Československé republiky.⁹²

⁹¹ Lulka je typ dýmky s krátkou troubelí, dosti oblíbený i mezi vojáky.

⁹² ŠMÍDA, František. *Vzpomínky z vojny 1914-1919*. Olomouc: Poznání, 2014, s. 147, 190 s. ISBN 978-80-87419-41-0.

4.2 Jak vojáci získávali tabák

Vypuknutí války a masivní mobilizace fakticky vymazaly rozdíl mezi kuřáky a nekuřáky, alespoň tedy z pohledu zásobování.⁹³ Tabákové výrobky se staly součástí vojenských přidělů vedle jídla, kávy, alkoholu, základních hygienických potřeb nebo třeba čokolády.⁹⁴ Ostatně z hlediska velení se jednalo o základní potřeby k udržení vojáků bojeschopných. Jídlo bylo nezbytné, káva měla udržet bdělost a trochu zasytit, pokud bylo málo jídla, alkohol zase zahříval a dodával odvalu, čokoláda dodávala rychle spotřebovanou energii a tabák měl uvolňovat vojáky pod stresem, zahánět hlad, chmury, únavu či vlekoucí se čas. Tyto krátkodobé efekty byly „hmatatelné“ a postupem času i nepostradatelné, aby vojáci na frontě vydrželi. Málokdo se tak zabýval tím, že někdy v budoucnu by se mohlo stát, že někteří z těchto mužů na následky kouření onemocní a třeba i zemřou. Rizika příliš známá nebyla, a pokud ano, tak velmi mlhavě. A fakt, že již před válkou kouřilo tolik lidí a na první pohled jim „nic nebylo“, spolu s tíživou realitou zuřící války, takovému myšlení napomáhalo.

Samotné fasování však málokdy spotřebě stačilo. Rozhodně tomu nepomáhaly ani zmatky a opoždování zásobování.⁹⁵ To trápilo všechny zúčastněné armády již od začátku války, především pak logicky na místech, kde se fronta pohybovala. Vojáci tak často dostali, co bylo k dispozici a pokud toho nebylo mnoho, museli se zkrátka podělit. Například ženista Bohuš Adamíra do svého zápisníku z italské fronty let 1915 a 1916 takové věci zaznamenal. V květnu 1915 před odjezdem na frontu dostal přiděl 1 a půl balíčku tabáku, další zásoby si však kupuje za peníze z domova ještě, než odjedou.⁹⁶ O necelé dva měsíce později již fasuje v zázemí za frontou 50 cigaret

⁹³ Sáček s porcí tabáku byl ostatně i součástí potravinové záložní dávky v rakousko-uherské armádě. (HAVEL, Petr a Milan HODÍK. Stravování jako součást zaopatření vojáků c. (a) k. armády do roku 1918. *Historie a vojenství: časopis Historického ústavu Armády ČR*. Praha: Magnet-Press, 2002, s. 879, **51**(4). ISSN 0018-2583.)

⁹⁴ Zde je vidět výrazný rozdíl oproti předchozímu uspořádání právě na Rakousko-Uhersku. Jestliže státem dotovaný limit tabáku byl zpočátku dostupný, ne však rozdělovaný všem bez rozdílu, tak s vypuknutím války toto přestalo platit.

⁹⁵ Spojář František Svatoš si například poznamenává, že po přesunu fasung vůbec nedorazil, pouze trocha jídla a to až okolo půlnoci. (KRBCOVÁ, Ilona. Příběh českého spojaře na italské frontě v roce 1916. *Historie a vojenství: časopis Historického ústavu Armády ČR*. Praha: Magnet-Press, 2002, s. 440, **51**(2): 418-451. ISSN 0018-2583.)

⁹⁶ KONEČNÝ, Miloš. *Když naši dědové bojovali a umírali v 1. světové válce: 1914-2014*. Vyd. 1. Ve Vlkově: Obecní úřad, 2013, s. 64, 196 s. ISBN 978-80-260-5634-8.

a 3 balíčky, nicméně mezi přiděly jsou různé časové rozestupy. Tabák tedy minimálně do zázemí fronty docházel relativně dobře, na druhou stranu jsou v deníku z té samé doby stížnosti na nedostatek již tak mizerného jídla. Zkrátka, co došlo, to bylo, někdy chybělo to a někdy zase ono. Ostatně pokud dostačoval tabák, tak se zase občas stávalo, že chyběly sirky.⁹⁷ Vojáci je proto také dostávali z domova a v balíčcích, občas pak místo sirek obdrželi zapalovač.⁹⁸ Pro rakousko-uherské (a samozřejmě i italské) vojáky byla asi nejhorší situace na alpských vrcholcích italské fronty. Sice se zde frontová linie nepohybovala zdaleka tak často a výrazně jako například v Haliči, ale strmý, skalnatý terén si v obtížnosti zásobování v ničem nezadal s rozbahněnou východní frontou. Právě v Itálii si B. Adamíra v polovině srpna 1916 zaznamenal, že dostat se na pozice jeho jednotce trvalo celý den a z toho 2 hodiny museli jít sněhem. Když se na pozici později rozdělovala menáž, dostal pouze 4 cigarety, a 1 balíček tabáku zde připadal hned na 4 muže.⁹⁹

4.2.1 Z domova

Vojáci se ale naštěstí nemuseli spoléhat pouze na přiděly. Ve skutečnosti způsobů, jak získat tabák a další nezbytnosti byla celá řada. Nejčastěji vojáci dostávali tyto věci v balíčcích z domova.¹⁰⁰ Balíčky tak často kromě domácích potravin, mýdla, kapesníků a ponožek obsahovaly i cigarety nebo pár doutníků na přilepšenou. Alespoň tedy v první polovině války. V roce 1915 se v Rakousko-Uhersku ještě stále dalo zakoupit řadu druhů kuřiva domácí i zahraniční provenience. Jednalo se o více než

⁹⁷ F. Petržíla si v září 1914 na srbské frontě píše: „*Pak mi dal Bohouš sportku a přišla mi právě vhod, neb jsem již dlouho nekouřil, protože tam byla velká nouze o kuřivo i sirky. Často by býval mnohý rád dal za krabičku sirek korunu.*“ (KRULICHOVÁ, Marie a Milan JANKOVIČ. *Zapomenuté hlasy: korespondence, deníkové záznamy a kresby z první světové války*. 1. vyd. Hradec Králové: Kruh, 1986, s. 60, 118 s., barev. obr. příl. Okamžiky.)

⁹⁸ TEJKALOVÁ, Jana. Haličská fronta očima českých vojáků rakousko-uherské armády., s. 366–367.

Podobně též KRULICHOVÁ, Marie a Milan JANKOVIČ. *Zapomenuté hlasy*., s. 100.

⁹⁹ KONEČNÝ, Miloš. *Když naši dědové bojovali a umírali v 1. světové válce*., s. 70.

¹⁰⁰ Například dělostřelci Leonardu Hobstovi posílal cigarety otec. (HOBST, Leonard. *Český důstojník na frontách monarchie: válečný deník*. Vyd. 1. Brno: Spolek přátel československého opevnění, 2003, s. 38 a 40, 156 s. Fakta (Spolek přátel československého opevnění). ISBN 80-864-6316-8.)

Naopak pouze výjimečně se tabák posílal i naopak, od vojáků domů. Například Jan Šmatlán kupoval při výcviku v Jaroměři tabák a posílal ho domů svému otci. (KRULICHOVÁ, Marie a Milan JANKOVIČ. *Zapomenuté hlasy: korespondence, deníkové záznamy a kresby z první světové války*., s. 13 a 19.)

Podobně též: VALNÍČEK, Svatopluk. *Vzpomínky na Velkou válku*. Vyd. 1. Praha: ANLET, 2014, s. 20, 90 s., [25] s. obr. příl. Deník legionáře. ISBN 978-80-905329-7-7.

Nebo také: KRBCOVÁ, Ilona. Příběh českého spojaře na italské frontě v roce 1916., s. 422,423,436 a 438.

4 desítky druhů doutníků, 25 druhů cigaret, 12 a 18 druhů cigaretového, respektive dýmkového tabáku, nemluvě o smotaném a šňupacím typu. Ze zahraničního zboží pak stále ještě bylo možno sehnat na 52 druhů havanských doutníků a zhruba 26 různých druhů cigaret.¹⁰¹ Toto zboží však následně zmizelo úplně a prodej domácích výrobků byl limitován, neboť armáda byla zásobována přednostně.

V roce 1917 však už bylo hospodářské vyčerpání hlavně centrálních mocností značné a viditelné i zde. Například Františku Šrámkovi zaslala jeho dcera Mařenka 26. 4. 1917 balíček s dopisem, kde se mimo jiné psalo: „*Bedničku máte na cestě. Měla by přijít s tímto lístkem. Zasílám Vám feldpostky, cukr a tři balíčky tabáku, o který je tady velká nouze. Stále říkají, že nebude vůbec. ...*“¹⁰² Taková byla tedy situace v obci Vlkov ve východních Čechách. Ve velkých městech to zřejmě vypadalo trochu jinak. Kupříkladu Svatopluk Valníček, tou dobou již v Italském zajetí, dostal od matky z Brna na Velikonoce 1917 balíček s koňakem a cigaretami, kde se zároveň psalo, že sice doma chybí mouka a maso, ale tabák nebo alkohol se dá obstarat vcelku dobře.¹⁰³ Tento rozdíl velmi pravděpodobně vyplýval z vnitřní politiky v monarchii ke konci války, kdy obavy z hladových bouří ve strategických městech vedly k upravení zásobování zázemí tak, aby právě v takových místech byl alespoň relativní dostatek základního zboží.

4.2.2 Balíčky, sbírky a tabákové fondy

Mezi další způsoby, jakými vojáci dostávali tabákové výrobky, se řadily balíčky, v monarchii zvané Liebesgaben.¹⁰⁴ Takovéto dodávky pocházely z různých zdrojů – od červeného kříže a podobných organizací, z domovských měst pluků, nebo od různých dalších spolků. Obsahovaly především věci denní potřeby, hygienu, cukr, kávu, čaj, čokoládu, kakao a pak právě cigarety či doutníky, většinou přinejmenším o něco lepší kvality. Vojáci, respektive vojenské jednotky je většinou dostávaly ve svátky, nebo občas náhodně v průběhu roku. Mezi další obsah patřilo i oblečení, jídlo, psací potřeby atd., většinou proto žádní dva vojáci neměli stejný balíček a věci si vyměňovali mezi

¹⁰¹ MACKOVÁ, Marie. *To byla c.k. trafika.*, s. 109.

¹⁰² KONEČNÝ, Miloš. *Když naši dědové bojovali a umírali v 1. světové válce: 1914-2014.*, s. 29.

¹⁰³ VALNÍČEK, Svatopluk. *Vzpomínky na Velkou válku.*, s. 20–21.

¹⁰⁴ TEJKALOVÁ, Jana. *Haličská fronta očima českých vojáků rakousko-uherské armády.*, s. 365–366.

sebou.¹⁰⁵ Na straně dohodových mocností podobným způsobem kromě červeného kříže fungovala řada dalších organizací jako *The Young Men's Christian Association (YMCA)*, *The Church Army*, *The Catholic Club* nebo *Salvation Army*.¹⁰⁶ Ty zajišťovaly primárně dobrovolníky do frontového zázemí, provoz ambulancí, kantýn a dalších míst, kde se o vojáky starali dobrovolníci, převážně ženy a kde si muži mohli odpočinout. V těchto kantýnách se nacházely knihy, tiskoviny, vařilo se zde jídlo, káva i čaj a dalo se zde zakoupit kuřivo.¹⁰⁷ Nutno říci, že právě ono kupování kuřiva občas budilo mezi vojáky nelibost, neboť často dostávali balíčky od dalších organizací zdarma. Oprávněné rozhořčení to však nebylo, protože prodejní cena tabáku v těchto kantýnách tvořila zlomek standardní ceny a všechny takto získané finance byly zpět vkládány do rozšiřování pomoci vojákům. Největší a nejznámější organizací byla nepochybně americká *YMCA*, která působila především na západní frontě, ale hojně se angažovala později i v ruské občanské válce a pomáhala například československým legionářům na transsibiřské magistrále.¹⁰⁸

Určitým specifikem dohodových mocností spojeným hlavně se západní frontou byly sbírky zvané tabákové fondy. Protože ani v USA ani ve Velké Británii neexistoval státní tabákový monopol, kuřivo se muselo nakupovat. A aby se tomuto finančnímu toku ulevilo, pořádaly se sbírky, kde se v různých finančních hladinách přispívalo na „naše hochy ve Francii.“ Největší rozmach těchto fondů tak samozřejmě následoval po vstupu Spojených států do války v dubnu 1917. Asi nejznámější byl americký *Our boys in France tobacco fund*,¹⁰⁹ britské *Sailors' and soldiers' tobacco fund*, *Pipes & tobacco league* a zámořský *Canada's tobacco fund*.¹¹⁰ Tyto fondy měly plakáty, inzerci v novinách¹¹¹ a pořádaly společenské akce určené k výběru peněz. To vše na úrovni

¹⁰⁵ KRULICHOVÁ, Marie a Milan JANKOVIČ. *Zapomenuté hlasy.*, s. 100.

¹⁰⁶ YMCA and other volunteer organisations. *The Long, Long Trail: The British Army in the Great War, 1914-1918* [online]. [cit. 2015-07-31]. Dostupné z: <http://www.1914-1918.net/ymca.htm>

¹⁰⁷ Příklad takové kantýny například zde: A Y.M.C.A. cellar in Flanders. *World War 1 Propaganda Posters: Examples of Propaganda from WW1* [online]. [cit. 2015-07-31]. Dostupné z: <http://www.ww1propaganda.com/ww1-poster/ymca-cellar-flanders>

¹⁰⁸ NOVÁKOVÁ, Martina a Jiří NOVÁK. *Deník legionáře Františka Nováka.*, s. 114,135,155 a 168.

¹⁰⁹ Viz příloha 8.

¹¹⁰ Viz příloha 9.

¹¹¹ Viz. například vydání novin *The Day* ze dne 29.10.1917. (*The Day - Oct 29, 1917. Google news* [online]. [cit. 2015-07-31]. Dostupné z:

jakou měly například sbírky pro červený kříž nebo nákupy válečných dluhopisů. Řada těchto organizací navíc vytvářela zpětnou vazbu tím, že získávala od vojáků děkovné dopisy, které pak v kopiích zasílala zpět domů.¹¹² Výtěžky těchto fondů díky tomu nebyly tak zanedbatelné a navíc to pomáhalo morálce v zázemí i na frontě.

4.2.3 Další způsoby

Vojáci si kuřivo samozřejmě také ve velkém kupovali. Vozili si ho z návštěv domova, obchodů u nemocnic, kde se zotavovali ze zranění a nemocí, případně z návštěv městeček v okolí fronty, když se dostali z fronty do zázemí.¹¹³ A pak zde byla řada méně obvyklých, ale během války častých způsobů získání kuřiva a dalších nezbytností či někdy i zbytečností. Opět se zde vrátím k B. Adamírovi, který zaznamenal hned dvě takové události. Obě se odehrály v březnu 1916, kdy ležel nemocen se zánětem ucha v provizorní nemocnici v Innsbrucku. První případ se udál, když už mu bylo lépe a lékař ho pustil na vycházku: „*Na masopustní úterý jsme dostali fajnovou buchtu, dvě jablka a los do loterie. Vyhrál jsem peněženku. Při obdržení výhry jsme dostávali ještě cigarety a jeden doutník.*“¹¹⁴ Druhý případ pak souvisel s jeho propuštěním z nemocnice: „*Navečer ještě byla nadílka od baronesy – 2 bal. tabáku, cigarety, papír s obálkami, feldpostkarty, jedno prádlo, onučky, ponožky a kapesník.*“¹¹⁵ Takovéto dárky od místní aristokracie či lokálních spolků byly relativně běžné a byly většinou spojeny právě s uzdravenými vojáky vracejícími se do boje nebo s jednotkami, které se ve městě zformovaly k odchodu na frontu. Ostatně na počátku války vyprovázely jednotky odjíždějící do boje celé davy lidí nejen na začátku trasy, ale i podél zastávek cestou na frontu.¹¹⁶ Prvotní nadšení samozřejmě postupem času ochladlo a s rostoucím nedostatkem, který trápil zázemí, se dárky stávaly skromnějšími.

https://news.google.com/newspapers?nid=1915&dat=19171029&id=j_wgAAAAIBAJ&sjid=m3UFAAAIBAJ&pg=2317,5502691&hl=cs

¹¹² Viz příloha 8.

¹¹³ „*Zase pro munici. Strlí se mnoho a ještě více se připravuje. Koupil jsem cigarety v Proseccu.*“, píše například dělostřelec L. Hobst. (HOBST, Leonard. *Český důstojník na frontách monarchie: válečný deník.*, s. 63.)

Podobně též: KRBCOVÁ, Ilona. Příběh českého spojaře na italské frontě v roce 1916., s. 421.

¹¹⁴ KONEČNÝ, Miloš. *Když naši dědové bojovali a umírali v 1. světové válce: 1914-2014.* str. 67.

¹¹⁵ Tamtéž.

¹¹⁶ Rozdávalo se kuřivo, zákusky, pivo a další občerstvení. Takový počátek války zaznamenal například František Petržila. (KRULICHOVÁ, Marie a Milan JANKOVIČ. *Zapomenuté hlasy.*, s. 37-38.)

Samozřejmě zde pak byly ještě zvýšené přiděly o svátcích, hlavně o Vánocích.¹¹⁷ Tou dobou vojáci dostávali nejvíce balíčků, ale i přiděly od armády měly vyšší kvalitu, obzvláště pak v případě důstojníků. Ti většinou získali nějaké kvalitnější pití, doutníky či dýmkový tabák a podělit se alespoň o část s mužstvem rozhodně patřilo mezi způsoby, jak si mezi ním zvýšit oblíbenost. Vojáci se pak dělili o tabák i mezi sebou, hlavně tedy s nejbližšími přáteli a v případě svátků, narozenin a dalších důležitých či zlomových okamžiků, na které si eventuálně schovávali právě to lepší kuřivo.¹¹⁸

¹¹⁷ TEJKALOVÁ, Jana. Haličská fronta očima českých vojáků rakousko-uherské armády., s. 366–367. Podobně též: KRULICHOVÁ, Marie a Milan JANKOVIČ. *Zapomenuté hlasy.*, s. 100.

¹¹⁸ KRULICHOVÁ, Marie a Milan JANKOVIČ. *Zapomenuté hlasy.*, s. 60.

Podobně též: MUDRÁK, Augustin a Jiří ČERVENKA. *Bojoval jsem za císaře pána.* 1. vyd. Nové Strašecí: Gelton, 2011, s. 59, 151 s. ISBN 978-80-904303-9-6.

4.3 Vztah vojáka k jeho kuřivu

„Ve válce se hodně kouří, často není jídlo, jen cigareta, která před bojem pomáhá při psychickém napětí. Když se čekalo před útokem od pozdního večera do prvního svítání, třeba do 4 do rána, vykouřil otec Václav za tu dobu i stovku cigaret, které se zapalovaly jedna od druhé.“¹¹⁹

Tato poznámka, která na základě rozhovorů se svým synem Svatoplukem doplňuje paměti vojáka, zajatce a legionáře Václava Valníčka vcelku dobře vykresluje situaci mužů v poli, jimž byla cigareta pomocníkem. Ač se sto cigaret může zdát mnoho a pravděpodobně se o určité zveličení jedná, daleko od reality se však nenachází. Ostatně i například W.H.A. Groom ve své knize memoárů z první světové války, nazvané *Poor Bloody Infantry*, píše: *„Řetězové zapalování jedné (cigarety) od druhé bylo velice rozšířené, a padesát cigaret za čtyřiašest hodin nebylo nic abnormálního.“¹²⁰*

Vojáci se postupně naučili si automaticky zapalovat ve chvílích stresu, nervozity, nebezpečí či strachu obecně. To souviselo s návykem na nikotin, který si jejich těla vytvořila a reagovala tímto způsobem už podvědomě.¹²¹ Důkazy se dají najít ve většině deníků či pamětí a je to faktor bráný v potaz i historiky, viz například Denis Winter, v jehož knize *Death's Men* se píše, že *„zapálit si bylo v jakékoliv nebezpečné situaci první reakcí“*.¹²² Tento zvyk se ale velmi rychle mohl stát nebezpečným a stát vojáky i život. Takové zapálení cigarety bylo proto zakázáno často při nočních přesunech a na viditelných pozicích.¹²³ Kupříkladu na italské frontě na sebe často vojáci na pozicích viděli a kouřit se tak mohlo buď za kusy skal, kde se muži střídali, nebo pod krytem pláště. Právě z této fronty pocházelo jedno nepsané pravidlo: *„... Už z italské fronty měl ale zkušenost, že je něco na vojenské pověře, podle níž se nemá jednou sirkou*

¹¹⁹ VALNÍČEK, Svatopluk. *Vzpomínky na Velkou válku.*, s. 79.

¹²⁰ GROOM, W. *Poor bloody infantry: a memoir of the First World War*. London: Kimber, 1976, s. 63, 185 p., [8] p. of plates. ISBN 07-183-0384-9.

¹²¹ Viz. kapitola 3.

¹²² HOLMES, Richard. *Obrazy války: chování člověka v bitvě*. str. 116.

¹²³ Noční přesun na italské frontě popisuje F. Šmída takto: *„Měli jsme procházet jednotlivě, ale neztratit se sebou kontakt. Poslední cigarety uhasly, už jsme byli v pásmu dobře viditelném z Tomby. Nadporučík dal rozkazy, předal mi setninu a zmizel ve tmě.“* (ŠMÍDA, František. *Vzpomínky z vojny 1914-1919.*, s. 117.)

*zapalovat cigareta více než dvěma osobám. Má to rozumný důvod. Jsou-li vojáci u střílny v zákopu a zapálí si cigaretu první, nepřítel to uvidí a zpozorní, když si zapaluje druhý, připraví se a zamíří, a když si zapaluje třetí, vystřelí a často zasáhne.*¹²⁴

Problém u silných kuřáků samozřejmě nastal i ve chvíli, kdy nějakým způsobem vázlo zásobování a kuřivo jim došlo. V takovém případě hrozilo, že voják pod stresem poruší rozkazy, bude ignorovat zdravý rozum a udělá cokoli, aby se k nějakému tabáku dostal.¹²⁵ Velení si tuto skutečnost evidentně uvědomovalo, neboť se za každou cenu snažilo, aby muži své kuřivo měli kolikrát i v případech, kdy paradoxně chybělo téměř vše ostatní. V takovou chvíli se pak hodilo, že kouření tabáku dokáže zahánět hlad. Dlouhodobě to sice nic neřešilo, ale pomáhalo to překonat zásobovací krize, či období bídnych jídel z těch málo surovin, jež zrovna nechyběly. Nejpatrnější nedostatky se objevovaly od poloviny války na straně carského Ruska¹²⁶ a samozřejmě centrálních mocností, které nakonec i díky hospodářskému nedostatku a izolaci válku prohrály. Výhodou v tomto ohledu nicméně mohlo ještě být, že kuřáci příliš nepřibírali (ačkoliv fakticky ani nebylo z čeho), ale na druhou stranu jim nikotin zkrátka nemohl vynahradit energii takovým způsobem jako vydatné jídlo.

Pro dnešní společnost těžko pochopitelnou věcí je pak i kouření raněných a nemocných vojáků. Nejde však pouze o to, že by zraněným, čekajícím na transport z bojiště připalovali jejich kamarádi, ale stejným způsobem k nim přistupovaly i sestry, ošetřovatelky a dobrovolnice z různých organizací. Jako důkaz se nám dochovaly spousty fotografií, pocházejících z fronty, frontového zázemí, nemocničních stanů atd. Podobné scény se pak dokonce staly základem i pro řadu kreseb objevujících se na propagandistických a reklamních plakátech. Pěkný popis volnosti nemocničních

¹²⁴ VALNÍČEK, Svatopluk. *Vzpomínky na Velkou válku*. str. 79.

¹²⁵ HOLMES, Richard. *Obrazy války: chování člověka v bitvě*. str. 116.

¹²⁶ „Po obědě kouřily se cigarety z machorky (rozsekaný tabák i s lodyhou na droboučké kousky. Hoši říkali tabáku „semence“. Dostávali jsme 10 osmisetových balíčků na měsíc a papírky, zvláště k tomuto tabáku zhotovené. Když nebylo papírků, balili jsme cigarety z novin jako Rusové, zhotovujeme k tomu zvláštní kornouty, jež jsme se naučili dělati od Sibirjáků) a šlo se dále pěšky.“ Takto popisuje kvalitu ruských cigaret legionář Václav Šimurda (ŠIMURDA, Václav. *Obrázky a vzpomínky československého vojska na Rusi 1914-1920: [knižní vydání rukopisu Václava Šimurdy ; k tisku připravil Jan Kolářek st.]*. 1. vyd. Zubří: Město Zubří, 2004, s. 135. ISBN 978-802-3947-373.)

Podobně též: NOVÁKOVÁ, Martina a Jiří NOVÁK. *Deník legionáře Františka Nováka.*, s. 79.

pravidel nám zanechal František S. Petr. Tomu šrapnel zlomil nohu a v brněnské nemocnici ho navštěvovala snoubenka desátníka jeho čety, který se v té samé bitvě stal nezvěstným: „*Nosila mi květiny, jídlo, ovoce a zejména cigarety, mnoho cigaret či vlastně cigaretového papíru a dutinky, z nichž dělala na mém lůžku cigarety. Tabák byl Pursitschan, nejlepší rakouský cigaretový tabák. Bavili jsme se, jedl jsem a kouřil jsem, a zdálo se, že z toho bude velmi přátelský poměr, ...*“¹²⁷

Vojáky k zahájení i udržování kouření vedl podle všeho i jistý sociální „tlak“. V podstatě se jednalo o to, že muži hledali něco, co by je spojovalo mimo rámec jejich aktuální situaci, tedy mimo bojování, zabíjení a těžkostí života na frontě. A protože tito muži pocházeli z různých částí svých zemí, jiných sociálních tříd, etnik či povolání, nemluvě o rozdílné úrovni vzdělání a politických názorech, snažili se tyto společné zájmy najít jednoduché.¹²⁸ A sdružování se při kouření do skupin v podstatě navazovalo na tradici spolků a klubů z domova. Vojáci pak ve volných chvílích samozřejmě četli, psali si deníky, diskutovali o politice, novinových článcích, hudbě či prostě o tom co se událo.¹²⁹ Dále samozřejmě hráli v karty či kostky¹³⁰ a často dokonce kreslili, nebo fotografovali.¹³¹ A u většiny těchto činností také kouřili, tentokrát si ovšem více v klidu vychutnávali třeba dýmku nebo doutník.

Celkově vzato se však u kouření nemuselo nutně něco dělat. Ve válce se mnohdy kouřilo z důvodu velice prostého – z nudy. Je rozšířenou mýlkou, že vojáci trávili v jednom zákopu pod palbou celé měsíce v kuse. To v žádném případě nebyla pravda. Byly zde přesuny, pomoc se zásobováním, hloubení nebo úpravy zákopů, odpočinek v blízkém zázemí a také mnoho čekání. Čekání na rozkazy, na zásoby,

¹²⁷ PETR, František Stanislav. *Pod rakouskou orlicí a českým lvem.*, s. 117–118.

¹²⁸ V rakousko-uherské armádě byly tyto problémy vzhledem k národnostním rozepřím ještě větší, vojáci měli tendenci se shlukovat „mezi svými“, ač ovládali třeba i druhý nebo třetí jazyk. A pokud našli ve své jednotce svých krajanů málo, sdružovali se buď s dalšími Slovany, nebo lidmi z jiných jednotek. Často se však také stávalo, že právě při kouření se tito muži vzájemně poznávali a potom, co se například podělili o tabák, uznávali, že ten druhý je vlastně docela dobrý chlap.

¹²⁹ F. Petržila se do prvního opravdového boje dostal 9. srpna na srbské frontě a z večera toho dne si poznamenal: „Živě jsme o celé události hovořili, vracejíce se do Beliny, a každý byl rád, že z této řeže vyvázl šťastně. ... Ačkoliv jsme byli unaveni, přece jsme nešli dlouho do naší rezidence. Seděli jsme v kroužku, kouřice cigarety, a rokovali jsme, co as nám příští dny přinesou.“ (KRULICHOVÁ, Marie a Milan JANKOVIČ. *Zapomenuté hlasy.*, s. 42.)

¹³⁰ L. Hobst takový moment zachytil na svůj fotoaparát. (HOBST, Leonard. *Český důstojník na frontách monarchie.*, s. 94, Obr. 58.)

¹³¹ TEJKALOVÁ, Jana. *Haličská fronta očima českých vojáků rakousko-uherské armády.*, s. 356–361.

na novou výzbroj a výstroj, na jídlo a nebo také na nepřítele. V každém případě si vojáci měli potřebu krátit volnou chvíli a kouření patřilo mezi oblíbené způsoby zabíjení času.

Kuřivo se kromě toho stávalo i nástrojem solidarity a kamarádství. Vojáci se o něj dělili v případě nedostatku, různých těžkostí nebo například při významnějších událostech jakými byly třeba Vánoce. Například Augustin Mudrák zaznamenal své třetí válečné Vánoce (1916), tou dobou na frontě v Karpatech vzpomínajíc na domov, takto: „...*Již se slzám nebráním a jedna za druhou se kutálí na zem. Kamarád Žitník usedá vedle mě, nechává mně ulevit si od mého žalu a podává mi zbytek tabáku. Vytáhnu fajfku, nacpu si ji a s chutí zabafám. Mluvíme dlouho do noci, kdy nám kuchyň dovezla obyčejnou menáž, kterou hltavě pojídáme. Tímto pro nás skončil Štědrý večer.*“¹³² Solidaritu však takto vojáci často vyjadřovali i svým zajatým nepřátelům nebo místním obyvatelům, postiženým válečnými událostmi.

¹³² MUDRÁK, Augustin a Jiří ČERVENKA. *Bojoval jsem za císaře pána.*, s. 59.
Podobně též: KRULICHOVÁ, Marie a Milan JANKOVIČ. *Zapomenuté hlasy.*, s. 60.

4.4 Na frontě i v zajetí a kuřivo jako měna

Zásoby tabáku vojáků nebyly vždy jen pro vlastní potřebu. Tabák měl jakousi frontovou hodnotu, která se měnila a především závisela na dohodě.¹³³ Tuto hodnotu měla i řada jiných věcí, která se právě za kuřivo daly směnit. Jednalo se o jídlo, čokoládu, alkohol nebo v podstatě cokoliv, co byl někdo jiný ochoten směnit. Kromě samotných vojáků mezi sebou někdy směňovaly i jednotky. Mírně se tím dala srovnat situace, kdy jedna z nich měla nedostatek jídla, druhá zase třeba tabáku. Dalo se tak platit i za „úkony“. Pokud třeba někdo kreslil a byl poprošen o portrét apod., mohl výměnou dostat například láhev vína nebo právě nějaké lepší kuřivo. A kupříkladu mezi britskými vojáky na západní frontě se říkalo, že nový sestřih se v zákopech cení na dvě cigarety.¹³⁴

Kuřivo se však směňovalo i mimo armádu. Vojáci to zkoušeli u obchodníků v zázemí a nebo mnohem častěji u místních sedláků, kde se pokoušeli sehnat jídlo. S postupem války se ale frontové oblasti stále více vyklidňovaly a často už tak nebylo s kým směňovat.

Zajímavé také je, jak velkého významu mohl tabák nabýt v souvislosti se zajetím. Nešlo pouze o to, že si vojáci, kteří se čerstvě stali zajatci, snažili schovat pár cigaret v oblečení, aby jim je nesebrali. Často se také stávalo, že vzdávající se muži po odhození výzbroje a výstroje nabízeli svým budoucím vězňům různé drobnosti ve snaze získat si jejich sympatie. Ve své knize *Storm of Steel* o takovém případě ze západní fronty napsal účastník války Ernst Jünger: „Většina z nich nám dávala svým úsměvem najevo, že od nás neočekávají, že jim ublížíme. Jiní si nás snažili usmířit tím,

¹³³ A také na známostech. Kupříkladu Josef Adámek na frontě u pevnosti Přemyšl zjistil, že zná u zásobovacího sboru svého profesora z univerzity a podařilo se mu zajistit si lepší jídlo, více kuřiva a další drobnosti. (ADÁMEK, Josef. Trochu vzpomínek z I. světové války a ze zajetí z let 1914–1920. *Historie a vojenství: časopis Historického ústavu Armády ČR*. Praha: Magnet-Press, 2003, s. 926, **52**(1): 126–155. ISSN 0018-2583.)

¹³⁴ JOHNSON, Nicholas K. World War I, Part 5: Tobacco in the Trenches. *Points: The Blog of the Alcohol & Drugs History Society* [online]. 2014 [cit. 2015-07-30]. Dostupné z: <https://pointsadhsblog.wordpress.com/2014/06/27/wwi-part-5-tobacco-in-the-trenches/>

že nám podávali cigarety a čokoládu. “¹³⁵ Nervozitě vzdávajících se mužů se nelze divit, vždy totiž existovala šance, že někomu povolí nervy a začne střílet. Nejednalo by se o tak velkou výjimku, neboť pobyt na frontě lidskou psychiku hluboce poznamenával. Co se kapitulace týče, nešlo také o žádnou novinku. Uchylování se k takovému chování vycházelo již z dřívějšího zvyku důstojníků 18. století. Ti se vzdávali s peněženkou a hodinkami v rukou.¹³⁶

Situace se pro zajatce většinou uklidnila až hlouběji v zázemí, kde panovalo menší napětí a chaos. Poněkud jiné podmínky panovaly například na východní frontě, alespoň co se českých vojáků týče. Minimálně na některých místech čekalo zajaté Čechy za frontovou linií od Rusů vřelé přivítání. Josef Rezek popsal svou zkušenost po odzbrojení a posláním do zadních linií takto: „*Vběhli jsme do hlubokých dobře maskovaných dělostřeleckých zákopů, a jak blaženě jsme si oddechli, když dobří muži napájeli nás čajem, ovšem bez rumu, hostili chlebovými černými suchary a machorkou.*“¹³⁷ Těžko říci, nakolik byly takové situace obvyklé, nicméně minimálně na této se muselo podepsat, že se odehrála již v říjnu 1914, válka trvala pouze krátce a bylo se také o co dělit.¹³⁸ Obecně vzato však existovala mezi vojáky jakási solidarita vzájemného prožitku a cigaretu tak mnozí svým zajatým nepřátelům neodepřeli.¹³⁹ Dokládá to ostatně i řada válečných fotografií, ať už evidentně naaranžovaných či nikoli.

V samotném zajetí se pak poměry různily. O zajatce sice muselo být postaráno, ale jejich bytí vždy stálo až za obyvatelstvem daného státu. Pokud tedy nouzí trpěli obyvatelé, zajatci jí trpěli ještě více.¹⁴⁰ Na druhou stranu se jim snažily vypomoci organizace jako červený kříž, které zajišťovaly dodávky balíčků z domova a ze svých

¹³⁵ JÜNGER, Ernst a Michael HOFMANN. *Storm of steel* [online]. New York: Penguin Books, 2004, s. 145, xxiv, 289 p. [cit. 2015-07-31]. ISBN 01-424-3790-5. Dostupné z:

<https://docs.google.com/file/d/0B2OOm3YHr1WIX05wVIBraVhWQUk/edit>

¹³⁶ HOLMES, Richard. *Obrazy války: chování člověka v bitvě.*, s. 331.

¹³⁷ KONEČNÝ, Miloš. *Když naši dědové bojovali a umírali v I. světové válce: 1914-2014.* str. 41.

¹³⁸ Ruská propaganda také hrála silně na slovanskou notu ve snaze Rakousko oslabit.

¹³⁹ „*My, staří vojáci, jsme byli vždy připraveni dát zajatci cigaretu a uklidnit ho. Kontrastovalo to s čerstvými muži z Anglie, s mozky vymytými nenávistí a slogany typu „Jediný dobrý Němec je mrtvý Němec – zabijte všechny skopčáky.“*“ (GROOM, W. *Poor bloody infantry.*, s. 133.)

¹⁴⁰ Viz například zajatecké útrapy Josefa Klejny (KLEJNA, Josef. *Voják, zajatec, legionář.* 1. vyd. Velké Přílepy: Olympia, 2014, s. 76-92, 131 s., xvi s. obr. příl. ISBN 978-80-7376-387-9.) nebo F. Nováka. (NOVÁKOVÁ, Martina a Jiří NOVÁK. *Deník legionáře Františka Nováka.*, s. 77-78.)

sbírek. I zde se kuřivo a další pochutiny staly artiklem, jenž se vyměňoval s dalšími vězni ale i dozorci, pokud ovšem bylo zač jej vyměnit. Velmi nuznou situaci popsal například Svatopluk Valníček, který se nacházel v zajateckém táboře u Neapole zhruba v polovině roku 1917. Poměry zde byly dosti špatné, neboť tabák poštou přicházel, ale jídlo chybělo: „*V noci, když se nemohlo spát, se z hladu pila voda a kouřilo se.*“¹⁴¹ A takováto situace vzhledem k hospodářskému vyčerpání evidentně nebyla ojedinělá.

Pozoruhodnou obživu si na nějakou dobu v ruském zajetí obstaral již zmiňovaný Josef Rezek. Ten, poté co se dostal do zajateckého tábora v Tjumeni, se rozhodl dát dohromady své úspory, tedy trochu peněz z domova a zbytky platu ze zajateckých prací, a přidal žádost o půjčku pro kancelář na podporu rakousko-uherských zajatců. Za tyto peníze poté vytvořil svůj malý tabákový byznys: „*...Celý tento kapitál jsem vložil do výroby a obchodu. S kolegou Zlobickým z Moravy jsme zavedli ruční výrobu a prodej cigaret. Vynášelo nám to asi 15 kopějek čistého zisku denně a cigarety jako kuřivo pro oba. Mohli jsme si tedy občas dopřát kousek bílého chleba, kousek salámu...*“¹⁴² I v zajetí si tedy kuřivo uchovávalo svou hodnotu a při troše štěstí se toho dalo využít. Nejčastěji se pak směňovaly cigarety – jednak kvůli rostoucí popularitě, snadnému rozdělování po kusech místo špatně dělitelných balíčků tabáku dýmkového a také jednodušší výrobě a transportu.

¹⁴¹ VALNÍČEK, Svatopluk. *Vzpomínky na Velkou válku*. str. 41.

¹⁴² KONEČNÝ, Miloš. *Když naši dědové bojovali a umírali v 1. světové válce: 1914-2014*. str. 46.

4.5 *Soldier's smoke aneb vítězství cigarety*

V letech 1919 až 1920 přesáhly cigarety 50% z celkové spotřeby tabáku.¹⁴³ Vojáci vracející se z válečných front tedy přišli domů navyklí je kouřit, i když například do války vstupovali se svou oblíbenou dýmkou. Příčin této situace bylo hned několik.

Vcelku jasně se na popularizaci cigarety podílela snadná masová výroba spojená s jednoduchou distribucí. Zde se však automaticky musí objevit námitka, že dýmkový tabák se zpracovával podobně jednoduše, zkrátka usušit, nadrtit, zabalit a odeslat na frontu. Drobný rozdíl zde ovšem existoval. Dýmkový tabák se drtil o něco hruběji a byl více zaměřený na chuť a aroma. Naopak v cigaretě již bylo vše ubaleno a kouř se šlukoval, takže s postupem války se především na straně centrálních mocností snižovala kvalita cigaret, neboť se do nich drtily i ty části rostliny, které by se standardně vytřídily pryč. Samozřejmě také záleželo na srovnání s předválečnou kvalitou. Kupříkladu v Rusku byly *machorky*, tedy velice hrubé cigarety z nepříliš kvalitního tabáku, naprosto běžné i před válkou. Naopak v předválečném Rakousko-Uhersku patřil kvalitní tabák ke standardu.¹⁴⁴ Nicméně ani na konci války se nedalo obecně říci o všech tabákových výrobcích, že se jedná o zbytkový „šunt“, neboť pořád ještě záleželo na výrobci, aktuální úrodě a často i na konkrétní várce.

Vojáci nicméně měli i další praktický důvod k přechodu primárně na cigarety. Šlo o vcelku jednoduchý myšlenkový pochod – cigareta se dala rychle zapálit, vykouřit a v případě nutnosti okamžitě típnout nebo zahodit. Navíc se s trochou štěstí dala nosit téměř „po kapsách“. Dýmka oproti tomu vyžadovala více klidu a úsilí. Musela se vyčistit, naplnit a poté se kouřila výrazně déle a více se vychutnávala.¹⁴⁵ V případě dělostřeleckého přepadu, poplachu či jakékoli jiné náhlé události nešlo dýmku jen tak zahodit a uhasit, proto si ji vojáci začali šetřit na čas odpočinku a klidu. Samotná dýmka

¹⁴³ HAMMOND, E. Cuyler. *Co ví věda o kouření.*, s. 21. Lze to pozorovat i na číslech spotřeby cigaret, která dosahují na tu dobu astronomických čísel. Z 35 miliard cigaret spotřebovaných v roce 1913 se po válce stalo 212 miliard. (PEJML, Karel. *Celý svět kouří.*, s. 276.)

¹⁴⁴ „Vzal jsem tedy svou milou, věrnou lulku, nacpal dobrým rakouským tabákem (v Rakousku bylo přece jen několik věcí dobrých – a na prvním místě tabák), zapálil si a s chutí kouřil.“ Tak se kupříkladu o rakouském tabáku vyjádřil budoucí legionář F. Novák, který jinak mnoha sympatiemi k monarchii nehýřil. (NOVÁKOVÁ, Martina a Jiří NOVÁK. *Deník legionáře Františka Nováka.*, s. 75.)

¹⁴⁵ Například v britské armádě rostla obliba cigaret údajně také proto, že kvalita dýmkového tabáku z přidělu byla mizerná.

pak byla osobním předmětem, kterého si vojáci vysoce cenili. Jejich dýmky byly často z domova, dárky od přátel či rodiny a nebo se jednalo kupříkladu o regimentní, zdobené kusy.¹⁴⁶ Tak či onak se o ně muži starali a nechtěli o ně přijít. Výmluvným příkladem za všechny je zápis z deníku legionáře Františka Nováka, kterému ve Vladivostoku v roce 1920 dosloužila dýmka, kterou si pořídil v Salzburgu, když byl v roce 1915 povolán: „Velikým obloukem házím z otevřeného okna lulku do moře, jež těsně pod tratí si hraje s pískem a kaménky. Aspoň něco milého tu zanechám – věrnou, mlčelivou a trpělivou družku. Nezradila – zemřela...“¹⁴⁷

Většímu kouření cigaret pomáhala ještě jedna věc – tělo si na ní postupně silně zvyklo a pouze tímto způsobem dokázalo navodit onen efekt „nakopnutí“. Jak jsem již popisoval v třetí kapitole, díky způsobu inhalace a koncentraci nikotinu v cigaretovém kouři byl tento efekt výraznější a rychlejší než u dýmky nebo například doutníku. Na druhou stranu se velmi těžko posuzuje, nakolik lze ještě hovořit o takovém účinku na muže, kteří denně vykouřili padesát a více kusů. V každém případě se jednalo ponejvíce o souboj mezi dýmkou a cigaretou, do níž výrazněji nezasáhl ani doutník.¹⁴⁸ Ten zůstal pro většinu vojáků příliš drahý a nedostupný,¹⁴⁹ tudíž jeho konzumace se omezovala spíše na občasné sváteční chvíle.

V neposlední řadě šlo také o to, že v průběhu války narostla reklama na cigarety do ohromného rozsahu, vystavení jí byli jak lidé doma, tak ti na frontě. Samozřejmě zde existovala i silná politická lobby, přesvědčující vlády proč by měly do přidělů kupovat zrovna cigarety a od jaké firmy. To vedlo například k tomu, že vláda Spojených států skoupila celou produkci firmy Bull Durham Tobacco v roce 1918,¹⁵⁰ čímž fakticky na

¹⁴⁶ Příklad takové dýmky z německého prostředí například zde: Pfeife von Karl Schaller. *Europeana 1914-1918* [online]. [cit. 2015-08-01]. Dostupné z: <http://www.europeana1914-1918.eu/en/contributions/2224#prettyPhoto>

¹⁴⁷ NOVÁKOVÁ, Martina a Jiří NOVÁK. *Deník legionáře Františka Nováka: [předával jsem carský poklad]*. str. 188.

¹⁴⁸ Žvýkáci a šňupací tabák zůstaly v tomto případě z již výše popsaných důvodů úplně „mimo hru“.

¹⁴⁹ O to raději byli vojáci, když takové kuřivo dostali třeba v balíčku Liebesgaben, jako například četař Karel Suchý o Vánocích, jenž tyto balíčky rozděloval mužstvu. (KRULICHOVÁ, Marie a Milan JANKOVIČ. *Zapomenuté hlasy.*, s. 100.)

¹⁵⁰ Tobacco Timeline: The Twentieth Century: 1900-1949--The Rise of the Cigarette. BORIO, Gene. *Tobacco.org: Tobacco News and Information* [online]. [cit. 2015-07-29]. Dostupné z: http://archive.tobacco.org/resources/history/Tobacco_History20-1.html

rok převzala kontrolu nad výrobou. Ostatně díky zásobování vojáků v první světové válce vyrostly do své slavné podoby značky cigaret jako Camel nebo Chesterfield.

To vše vedlo nejenom k růstu spotřeby a obliby cigaret, ale téměř k jejímu výsostnému postavení mezi vojáky. Právě z tohoto důvodu se v průběhu první světové války začalo cigaretě říkat *Soldier's smoke*, tedy vojákovo kuřivo a toto označení dosti výmluvně svědčí o tom, jakého významu tento výrobek dosáhl.

5. Tabák a cigareta v propagandě, reklamě a válečné fotografii

První světová válka byla obecně obdobím velkého rozmachu propagandy, válečného zpravodajství a s tím spojené fotografie a také reklamy, navazující většinou právě na propagandu a využívající ji k vybudování nové „image“. Tabákové výrobky a nejvíce cigarety se staly součástí všech zmíněných forem a mnohé motivy se staly ikonickým základem pro budoucnost. Kouřící voják se stal výjevem nejen obvyklým, ale veskrze zavedeným a používaným až do konce vietnamské války. Teprve po více než 70 letech se oficiální armádní diskurz odklonil od alkoholu, kuřiva a dalších drog a spolu s tím postupně klesla i pozitivní propaganda a reklama s tím související.

5.1 Válečná propaganda

Na počátku první světové války tabák a kouření nepatřily k hlavním motivům rozjeté propagandistické mašinérie – hlavní slovo si uzurpovala témata vlastenecká, naplněná výzvami k podpoře válečného úsilí a vírou v brzké vítězství.¹⁵¹ Postupem času si sem toto téma ale cestu našlo a to hned ve dvou sférách.

První sféra byla takto tematizována účelově. Jednalo se primárně o propagandu vnitřní – tabákové fondy a sbírky,¹⁵² a na ně navazující letáky s vítěznými hesly, které měly zvyšovat morálku a kouření bylo jejich úmyslným aspektem. Na straně dohody existovala celá řada takovýchto *Tobacco Funds*, na něž upozorňovaly plakáty s tematikou kouření. Motivů se zde vyskytovala celá řada – ztrhaní vojáci ptající se, kdy dorazí další dodávka; zraněný voják v křesle, jemuž zdravotní sestra pomáhá zapálit dýmku; vojáci zapalující si cigaretu jednu od druhé, za nimiž hoří budovy; další voják smutně koukající do prázdné tabatěrky a nakonec další muž sedící v zákopu, dělící se

¹⁵¹ Jejich široké spektrum z produkce obou stran konfliktu lze nalézt například zde: *World War I Propaganda Posters: Examples of Propaganda from WWI* [online]. [cit. 2015-07-30]. Dostupné z: <http://www.ww1propaganda.com/>

¹⁵² Viz přílohy.

s kamarádem půl na půl o svou poslední cigaretu. Tyto, často velmi výmluvné kresby, byly samozřejmě doplněny nezbytným textem s názvem fondu, obvykle nějakými podrobnostmi o něm a většinou i sloganem. Vcelku klasická hesla jako „*Do your bit*“ (Přispěj svou troškou), „*Our boys want (need) smokes*“ (Naši hoši chtějí/potřebují kuřivo) byla doplňována i více originálními jako kupříkladu „*Sammy's 'S.O.S.'*“ – „*Send over smokes*“ (Sammyho SOS – pošlete sem cigarety)¹⁵³ nebo velice populárním sloganem „*We'll smoke the Kaiser out*“ (Vykouříme císaře ven).¹⁵⁴

Takovéto fondy a s nimi spojená propagační složka chyběly především ve Francii a Rakousko-Uhersku, neboť zde se o zásobování mužů na frontě staral stát skrze svůj monopol. I přesto se v německém prostředí objevila řada pohlednicových obrázků vojáků s doutníky a slogany jako „*Schmeckst du prächtig!*“ (Chutná skvěle) nebo „*Ein Hochgenuss! Für solche Liebesgaben bin ich stets Abnehmer*“ (Skutečný zážitek! Takových darů z lásky jsem vždy kupcem).¹⁵⁵ Jednalo se přinejmenším o snahu ukázat, že o muže je postaráno a v druhém případě i o chytrou slovní hříčku. Jak jsem již popsal, *Liebesgaben* se nazývaly balíčky, které vojáci jednou za čas dostávali ze zázemí, a doutníky byly často jejich obsahem. Vzhledem k tomu, že je dávaly dohromady často různé spolky a posádková města, mohlo jít i o slabé naznačení toho, jak důležité tyto balíčky (a jejich časté posílání) pro vojáky mohou být.

Víceméně všude se ale vyskytovaly plakáty vyzývající k šetrnosti. Tato část propagandy se sice primárně zaměřovala na jídlo, ale zasahovala i do oblastí tabákových výrobků. Výzvy k civilistům, aby méně kouřili a šetřili tak tabák pro muže na frontě, sice možná vedle apelů ke snížení spotřeby masa nebyly tak časté, ale nebyly ani nijak neobvyklé.

Pak zde samozřejmě existovala i řečnická propagace kouření ze strany čelních představitelů znepřátelených států, vždyť celá řada generálů otevřeně kouření mezi vojáky podporovala. Za nejznámějšího a nejhlasitějšího zastávce tabáku lze celkem jistě

¹⁵³ *Smokes* obecně znamenalo kuřivo, ale stále častěji se podle vzoru *Soldier's smoke* toto slovo používalo jako označení pro cigarety.

¹⁵⁴ Propaganda Posters. *Firstworldwar.com: a multimedia history of world war one* [online]. [cit. 2015-07-30]. Dostupné z: <http://www.firstworldwar.com/posters/index.htm>

¹⁵⁵ *Ansichtskarten Rauchen* [online]. [cit. 2015-08-04]. Dostupné z: <http://www.akpool.de/kategorien/33120-ansichtskarten-rauchen>

označit amerického generála Johna J. Pershinga. Ten se po vstupu Spojených států do války netajil svým názorem, že cigarety pomáhají mezi vojáky posilovat morálku, disciplínu a solidaritu.¹⁵⁶ V odpovědi na otázku, co je potřeba k vítězství ve válce, odpověděl takto: *Ptáte se mně, co potřebujeme, abychom v této válce vyhráli. Já odpovídám, tabáku tolik, co kulek. Tabák je stejně nezbytný jako denní přiděly jídla, musíme ho bez prodlení mít tisíce tun.*¹⁵⁷ Ve Spojených státech, kde do té doby sílily hlasy volající po omezení kouření podobně jako u alkoholu, najednou došlo ke zlomu. Kouření začalo být spojováno s patriotismem, vůlí k vítězství a producenti tabáku se této reklamní příležitosti velice rychle chopili.¹⁵⁸ Došlo to dokonce tak daleko, že kritici kouření začali být označováni za zrádce, což v tehdejší situaci vedlo k utlumení těchto snah.¹⁵⁹ Chyběli ostatně výrazní odpůrci.

Proti kouření se z vlivných osobností kromě gen. Baden-Powella ostře vymezil snad jen Henry Ford s jeho knihou *The Case Against the Little White Slaver*, jejíž vznik inicioval Thomas A. Edison.¹⁶⁰ Ani tato práce však neměla dostatečný vliv k narušení válečného růstu popularity cigaret.

Druhá sféra propagandy se od té první lišila tím, že kuřivo v ní sice ikonicky zobrazováno bylo, ale pouze jako doplněk, volně navázaný na primární cíl. To se týkalo kupříkladu propagačních letáků YMCA a *United War-Work*¹⁶¹ obecně. Tyto materiály často obsahovaly kresby a fotografie bunkrů a budov postavených pro vojáky v zázemí a ti zde byli zachyceni, jak dostávají jídlo, kávu, tisk nebo knihy a také jak řada z nich

¹⁵⁶ *Příběh kouře: člověk a kouření od úsvitu dějin až po současnost*. str. 146-147.

¹⁵⁷ V originále „You ask me what we need to win this war. I answer tobacco as much as bullets. Tobacco is as indispensable as the daily ration; we must have thousands of tons without delay.“ (BURNS, Eric. *The smoke of the gods: a social history of tobacco*. Philadelphia: Temple University Press, 2007, 270 p. ISBN 15-921-3480-7.)

¹⁵⁸ *Stanford Research into the Impact of Tobacco Advertising* [online]. [cit. 2015-07-30]. Dostupné z: http://tobacco.stanford.edu/tobacco_main/images.php?token2=fm_st187.php&token1=fm_img10965.php&theme_file=fm_mt023.php&theme_name=War%20&%20Aviation&subtheme_name=World%20War%20I

¹⁵⁹ Po válce pak byla prohibice uplatněna pouze v případě alkoholu, ačkoli ještě před válkou to vypadalo, že by mohla zasáhnout i tabákové výrobky.

¹⁶⁰ *The Case Against the Little White Slaver. History of Abolitionism (Slavery and Tobacco) in the United States* [online]. [cit. 2015-07-30]. Dostupné z: <http://medicolegal.tripod.com/ford1914.htm>

¹⁶¹ *United War-Work* byla společná kampaň organizací jako YMCA, Armády spásy, Národní židovské rady pro péči o vojáky a například ještě Národní katolické válečné rady. Společně v rámci kampaně tyto organizace vybíraly peníze a materiál, který pak byl použit k postarání se o vojáky ve frontovém zázemí.

kouří.¹⁶² Nejednalo se sice o majoritu kreseb, ty zachycovaly především muže s jídlem a kávou, ale tématickou součástí kouření tvořilo.

Kouřící muži, a nejenom vojáci, se objevovali i na velmi rozšířených plakátech vybízejících ke koupi válečných dluhopisů. Vojáci většinou tvořili součást pozadí, kde se odehrávaly scény boje či odpočinku a zbytek plakátu tvořil text. Podobná koncepce se týkala i civilistů, kteří zde ovšem figurovali spíše jako jednotlivci. Příkladem takového motivu budiž kouřící muž, čtoucí noviny se zprávami o válce, kterého socha svobody nabádá k zakoupení dluhopisu.¹⁶³ V britské propagandě lze pak nalézt například scénu, kde jeden muž kouřící dýmku přesvědčuje druhého, aby si zakoupil certifikát válečného spoření, protože „*se mu to vyplatí*“.¹⁶⁴ Ve většině takovýchto případů se ovšem zřejmě nejednalo o přímý úmysl nějak upozorňovat na kouření, spíše to byla součást ukázky „blahobytu“, jehož se takovým lidem mělo dostávat oproti mužům na frontě.

Obecně vzato se dá říci, že většina opravdu válečné propagandy měla hluboce nacionální podtext smíšený s historickými a mytologickými motivy, ale kouřící vojáci její součástí, na rozdíl například od druhé světové války, z velké části netvořili. Je to překvapivé vzhledem k rozšíření návyku a ve světle významu, který kuřivu přikládalo velení. Na druhou stranu realita války spolu s kouřením se utvářela do značné míry až v průběhu konfliktu, mezitím co většina propagandistických témat se tvořila již před válkou a krátce po jejím vypuknutí, přičemž byly využívány náměty, které prakticky Evropu do této války přivedly.

¹⁶² Viz příloha 12.

¹⁶³ [online]. [cit. 2015-07-30]. Dostupné z: <http://www.ww1propaganda.com/ww1-poster/bring-your-50-and-take-home-your-bond-third-issue-liberty-bonds-paying-4-14-cent>

¹⁶⁴ [online]. [cit. 2015-08-04]. Dostupné z: <http://www.ww1propaganda.com/ww1-poster/its-worth-while-thats-why-buy-war-savings-certificates>

5.2 Válka a reklama

Jak již bylo uvedeno, válka přinesla astronomický nárůst spotřeby tabáku a spolu s tím logicky narostla výroba. Nejviditelnější to bylo ve Spojených státech, ale podobný rozmach zaznamenal prakticky celý svět. Nejednalo se tak o nic překvapivého, když byla spolu s výrobou nastartována i masivní reklamní kampaň. Výrobci cigaret ostatně zkoušeli různé druhy reklamy již téměř dvě dekády před první světovou válkou. Experimentovali například i s různými motivy obrázků na krabičkách a vyplatilo se jim to.¹⁶⁵ V předválečném čtvrtstoletí si cigarety vybojovaly slušné procento trhu s tabákem.¹⁶⁶ Nedá se říci, že by to způsobila reklama samotná, ale oproti zavedeným dýmkovým tabákům a luxusním doutníkům byla rozhodně kreativnější a flexibilnější. Když tedy válka přinesla na trhu prostor, byli to právě výrobci cigaret, kteří se rychle situaci přizpůsobili a dokázali ji plně využít.

Tabáková reklama se dá prakticky rozdělit na dvě hlavní části – reklamní plakáty a slogany, a potom na samotné motivy obalů. Co se reklamní kampaně týče, nejvýraznější zde byly dva proudy, cigarety americké a cigarety egyptské či turecké. Měly se vzájemně lišit typem tabáku, ovšem reálně se oba typy většinou pyšnily tzv. míchaným tabákem, pouze v různém poměru. Existovalo zde několik výjimek, které se na obalech pyšnily 100% tureckým tabákem¹⁶⁷, ovšem je zde je nutno podotknout, že nejslavnější značky *Murad* a *Helmar* založil v USA řecký emigrant Soterios Anargyros a v období první světové války již stejně patřily pod jiného majitele. Reklamní strategie pro egyptské a turecké cigaret přesto sázela především na silné aroma svého tabáku a fascinaci západního světa orientem. To se pak doplnilo řadou válečných motivů rozdílných pro konkrétní značky stejného výrobce.

Kupříkladu u cigaret *Murad* se spoléhalo na osvědčené motivy. Jedním z nich byl obrázek objímání a směřících se dohodových vojáků různých zemí.¹⁶⁸ Všichni čtyři pak měli v ruce či ústech cigaretu. To vše pak bylo doplněno obrázkem krabičky

¹⁶⁵ HRYCH, Ervín. *Slavná historie tabákového dýmu.*, s. 43–51.

¹⁶⁶ PEJML, Karel. *Celý svět kouří: dějiny tabáku.*, s. 274–277.

¹⁶⁷ Rozdíl oproti virginskému tabáku je v menších listech a především silném aroma. Pěstuje se kromě Turecka na většině území Balkánského poloostrova a také v Egyptě či Jižní Africe.

¹⁶⁸ Téměř identický obrázek lze nalézt u tureckých cigaret *London life*.

cigaret *Murad* s nápisem *The Turkish cigarette*. Další vcelku typický obrázek zachycoval dva odpočívající vojáky kouřící cigaretu. Výjev však byl doplněn textem „*Ty a já jsme přátelé, Ty, já a Murad jsme lepší přátelé, ale Murad a já jsme prostě nerozdělitelní*“.¹⁶⁹ Velmi podobné motivy používaly „sesterské“ cigarety *Helmar*, jen nápis se u nich změnil na *Turkish cigarette*. Obdobný kreslený motiv se pak dal nalézt i u tureckých cigaret *Fatima*,¹⁷⁰ které se však snažili odlišit právě tím, že obsahovaly míchaný tabák a pyšnily se sloganem „*Distinctively Individual*“.¹⁷¹

Nutno říci, že fascinace orientem se nevyhnula ani Německu, které ostatně tímto směrem rozšiřovalo svou působnost již před válkou. I během války zůstaly tyto turecké a egyptské cigarety oblíbené a bylo možno se setkat se značkami jako Omar zigaretten nebo Nil-zigaretten.¹⁷² Za asi nejpobulárnější se dají označit cigarety Salem Aleikum a Salem Gold,¹⁷³ které doprovázela řada reklamních plakátů inspirovaných orientem a pak tedy i vojenskými tématy. Ani zde reklamě neškodilo, že výrobní linka se nacházela v Drážďanech.

Americké cigarety reprezentovaly ponejvíce značky *Chesterfield* a *Bull Durham* doplněné ještě reklamou na *Lucky strike*. Cigarety *Chesterfield* měly veskrze jednoduché plakáty. Jednalo se většinou o usměvavý obličej kouřícího vojáka doplněný například textem „*Gee! I'm in luck*“ („Jé! To mám štěstí.“), popisem míchaného tabáku a dlouhodobým firemním sloganem „*They "Satisfy"*“ („Uspokojují.“).

Bull Durham pak vydal celou kolekci reklamních plakátů, které sestávaly z obrázku nahoře a textu dole. Kresby s vojáky pokrývaly širokou paletu – leectvo, námořnictvo, dělostřelectvo a pěchotu. I zde byly slogany uchopeny patriotisticky – „*The Great American Smoke*“ („Slavný americký kouř/kuřivo“), „*The Smoke of the*

¹⁶⁹ V originále „*You and I are friends, You and I and Murad are better friends, But Murad and I are just inseparable.*“

¹⁷⁰ [online]. [cit. 2015-08-04]. Dostupné z: http://tobacco.stanford.edu/tobacco_main/images.php?token2=fm_st187.php&token1=fm_img20797.php&theme_file=fm_mt023.php&theme_name=War%20&%20Aviation&subtheme_name=World%20War%20I

¹⁷¹ V překladu *Charakteristicky individuální*.

¹⁷² NIL ZIGARETTEN [online]. [cit. 2015-08-04]. Dostupné z: <https://tinboy.wordpress.com/2013/01/27/nil-zigaretten/>

¹⁷³ Salem Zigaretten [online]. [cit. 2015-08-01]. Dostupné z: http://www.eslam.de/begriffe/s/salem_zigaretten.htm

Service“ („Kuřivo služby vlasti“), a nebo „*Alive with the National Spirit!*“ („Naživu s národním duchem“). *Bull Durham* se uměl chopit příležitosti, a plně jí využít. Když vláda USA skoupila celou roční produkci, firma hbitě změnila svůj slogan na populární „*When our boys light up, the Huns will light out*“ („Když si naši chlapci zapálí, hunové¹⁷⁴ vyhasnou“).¹⁷⁵ Řadu známějších značek zde ještě doplňovaly cigarety *Lucky strike* s popiskem „*Restful, soothing, refreshing*“ („Uklidňující, utišující, osvěžující“).

Druhou sférou reklamy, kde se uplatňovala vojenská tematika aktuální i starší, byly obaly tabákových a především cigaretových krabiček. V tomto směru vládli především Britové. Ostatně krabičky s motivy *Duke of York*, *Iron Duke* nebo *Guarding the Old Flag* se objevovaly již před válkou.¹⁷⁶ V průběhu války se pak motivy přidávaly a většinou se inspirovaly již existující propagandou nebo válečnými událostmi. Na obalech s kresbami britských vojáků se tak objevovaly slogany jako „*Remember Belgium, Enlist today*“ („Pamatujte na Belgii, narukujte ještě dnes“); „*Rally Round the Flag, We Must Have More Men*“ („Seskupte se pod vlajkou, musíme mít více mužů“) nebo „*Follow me! Your country needs you.*“ („Následuj mne! Tvá země tě potřebuje“).

Vznikaly také fakticky „nové“ značky – cigarety jako *Scout* (Zvěd), *Fall In!* (Zapadni do řady), *Campaigner* (Bojovník či válečník) nebo známí *Glory Boys* (Slavní hoši). Existovala dokonce značka *Lusitania*,¹⁷⁷ typická svou modrou krabičkou s nákresem tohoto německými torpédy potopeného parníku. Ani centrálním mocnostem se tato vlna nevyhnula¹⁷⁸ a tak vznikly značky jako *Helden* (Hrdinové), doprovázené například obrázky vojáků Německa a Rakousko-Uherska, popřípadě typicky německé typy jako *Vaterland* (Vlast), *Unser Kaiser* (Náš císař) nebo *Kronprinz* (Korunní princ). Mezi obvyklejší názvy pak patřily ještě například značky *Unser Heer* (Naše vojsko) a *Unsere Marine* (Naše námořnictvo).

¹⁷⁴ Pejorativní označení Němců hojně používané v obou světových válkách.

¹⁷⁵ Tobacco Timeline: The Twentieth Century: 1900-1949--The Rise of the Cigarette. BORIO, Gene. *Tobacco.org: Tobacco News and Information* [online]. [cit. 2015-07-31]. Dostupné z: http://archive.tobacco.org/resources/history/Tobacco_History20-1.html

¹⁷⁶ HRYCH, Ervín. *Slavná historie tabákového dýmu.*, s. 43–51.

¹⁷⁷ Viz příloha 13.

¹⁷⁸ Rauchen. *Altearmee.de* [online]. [cit. 2015-08-01]. Dostupné z: <http://www.altearmee.de/hilfe/rauchen.htm>

Tabáková reklama během první světové války se tedy výrazně rozmohla a z drtivé většiny se opírala o nejmladší a nejprogresivnější tabákový výrobek – cigaretu. Fakticky ve všech zemích měla reklamní kampaň podobné rysy – využití předválečného zaujetí orientem a následné doplnění tématiky vojenstvím a patriotismem. Využití částečně propagandistických prvků pak postavilo část takové reklamy až na hranu s propagandou samotnou. V Evropě se ovšem nedá mluvit o tom, že by její dopad byl tak silný jako třeba v USA. Mezitím co evropská společnost se sice přesunula od dýmek k cigaretám, postoj ke kouření byl stejně liberální jako před válkou. Pouze v případě kouření u žen se dá mluvit o ještě větším uvolnění, to ale souviselo s obecným postupem emancipace žen ve společnosti. Kde měla propagace kouření největší dopad, byly Spojené státy. Zde se postoj směřující spíše k omezení až zákazu naprosto obrátil a v letech po válce došlo k rozmachu tohoto návyku v míře téměř nevídané. Uchopení situace ve správnou chvíli se tak do budoucna zpracovatelům tabáku ještě mnohonásobně vyplatilo.

5.3 Svědectví fotografie

Události, lidé a momenty zachycené na fotografiích vytváří do značné míry obraz první světové války v dnešní společnosti. Objektívům fotografů pak neunikly ani zapálené cigarety mezi prsty nebo žhnoucí dýmky v ústech vojáků. Interpretace takových fotografií však není jednoduchá a často ani jednoznačná. Jedno je z nich však jasné. Pokud se na ní nachází více než jeden voják a nikdo nekouří, jedná se o výjimku.

Pomineme-li fotografie zachycující budovy, techniku či panorama, většina ostatních nějakým způsobem zachycovala vojáky samotné. Ať už se jednalo o skupinová foto ze zázemí, momentky ze zákopů, polních nemocnic nebo zajetí,¹⁷⁹ ve většině případů se na nich dala najít alespoň jedna kouřící osoba. Vzhledem k rozšířenosti návyku to není nijak překvapivé, přesto to může přinést řadu zajímavých informací. Občas se tak například stane, že z fotografií, které jsou součástí pamětí, se člověk dozví, že autor byl kuřákem dýmky, cigaret či obojího, ačkoli v samotném textu taková skutečnost reflektována není.

Výpovědní hodnota fotografického materiálu z první světové války spočívá do značné míry ve fotografiích pořízených vojáky, jež nebyli oficiálními fotografy. Jejich snímky často zachytily, jakým způsobem vojáci trávili svůj volný čas, především tedy ve frontovém zázemí. Většinou se jedná o viditelné momenty klidu a odpočinku, kdy se vojáci tváří sice často unaveně, ale spokojeně, neboť mají v rukou jídlo, pití či právě cigaretu nebo dýmku. Je ovšem nutno brát v potaz i to, že takové fotografie občas bývají výrazně aranžované a jejich výpovědní hodnota tím může být narušena.

Tak či onak, nejlepším způsobem jak alespoň nastínit, co vše se nám díky těmto lidem zachovalo, je vzít si několik příkladů fotografií, poukázat na prvky v nich zachycené a pokusit se je interpretovat. Vybral jsem tedy pár fotografií, které názorně ilustrují řadu situací, ve kterých se vojáci nacházeli a při jejichž zachycení mnohdy kouřili.

¹⁷⁹ Viz přílohy.

Jedny z nejslavnějších fotografií první světové války zachycují, jak si vzájemně připalují cigaretu muži z opačných stran bojové linie, jeden jako zajatec, druhý jako jeho věznitel. Jako první fotografii¹⁸⁰ jsem proto vybral jeden z nejznámějších válečných snímků vůbec. Vyfotil ho nejspíše britský fotograf Thomas K. Aitken v polní nemocnici na západní frontě roku 1918. Na fotografii zachycený německý voják, zapalující cigaretu svému raněnému britskému „kolegovi“ je tedy v pozici zajatce. Snímek je dobrým příkladem hned několika věcí. Za prvé zde vidíme solidaritu vyskytující se běžně i mezi vojáky zneprátelených stran. Ostatně po skončení boje muži viděli, jak mnoho mají se svými nepřáteli společného, kouření nevyjímaje. Na fotografii lze také vidět, že zraněný Brit si cigaretu připaluje přímo od té druhé, tedy způsobem, jež se mezi vojáky rozšířil z důvodů šetření sirek a také bezpečnosti.

Spornou zůstává otázka aranžovanosti tohoto snímku. Osoba autora by naznačovala, že vojáci věděli o pořizování fotografie. Ostatně muž vlevo, držící cigaretu v ruce, hledí přímo do aparátu. Může také ale pouze čekat, jestli někdo z dvou hlavních aktérů nepřipálí i jemu. Nemluvě pak o dvou mužích v pozadí, kteří svou pozornost místo k aparátu směřují k něčemu na obloze, pravděpodobně letadlu.

Další dva snímky jsem vybral ze zázemí, kde často vznikaly i evidentní momentky. Vojáci jsou zde většinou zachyceni, jak jedí, hrají karty, píší či čtou dopisy, opravují si výstroj a nebo prostě polehávají, kouří a povídají si. Mezi časté výjevy zde patří i osobní hygiena – holení, stříhání nebo sušení prádla.

Druhá rozebíraná fotografie¹⁸¹ tedy pochází z alba dělostřelce Leonarda Hobsta a byla pořízena na sočské frontě někdy na přelomu dubna a května 1917. Na snímku je zachycena pravidelná taroková partie mezi členy baterie v tzv. „kavárně u ledové ručky“, jak si místo sami nazvali. Autorem snímku je L. Hobst sám, neboť si fotografování velice oblíbil a zanechal kromě svého deníku řadu zajímavých fotografií. Na této konkrétní lze pěkně vidět, jak se vojáci bavovali ve volných chvílích. Karty

¹⁸⁰ Viz Příloha 1.

¹⁸¹ Viz Příloha 2.

patřily rozhodně mezi nejoblíbenější kratochvíle, a o to více, bylo-li, podobně jako zde, k dispozici nějaké kuřivo nebo popřípadě pití.

Jsou to právě snímky jako tento, které bych označil za důkaz „sociálního“ kouření. Na rozdíl od automatizovaného kouření například při stresu na frontě, zde slouží tento zvyk podobně jako před válkou ke společenskému vyžití a upevňování vztahů v kolektivu. Můžeme si tak všimnout usměvavých tváří, které tento typ fotografií z klidu a zázemí často doprovázejí a které naopak většinou chybějí na snímcích pořízených na frontě či v její těsné blízkosti. Tuto fotografii bych pak nejspíše označil za lehce aranžovanou momentku, což však v tomto případě nenarušuje její výpovědní hodnotu.

Třetí snímek¹⁸² pak tematicky lehce navazuje na ten předchozí. Jedná se o zachycení volné chvíle, tentokrát ale speciálně Vánoc na východní frontě roku 1915. Autorem fotografie je Gustav Brož a dne 23. prosince je na ní u vánočního stromčku zachycen jeho kamarád, šikovatel Wichl. Největší zajímavostí na tomto snímku je samotný stromček, který je kromě pár hrubých ozdob ověšen především suchary, doutníky a minimálně desítkou cigaret. Jen asi málokterý snímek ukazuje důležitost a mnohostrannost kuřiva ve válce jako tento. Navíc je zde dokreslena podoba Vánoc na frontě jako období alespoň částečné hojnosti. Dokazují to nejen doutníky na stromčku, ale i relativní rozmanitost jídla na stolku pod ním. Zde se pravděpodobně jedná o snímek aranžovaný, na druhou stranu ale vcelku dobře vypovídající o podobě válečných Vánoc, alespoň tedy mezi důstojníky.

Fotografie z fronty, ke kterým nyní přejdu, patří jistě mezi nejzajímavější materiál. Zachycují existenční podmínky mužů v poli a těžkost válečných útrap. Výrazy mužů v zákopech se však různí snímek od snímku a nutno říci, dosti nezávisle na tom zda-li zrovna pokuřují nebo ne. Spíše platí, že čím větší zima, vlhko a množství bláta, tím méně úsměvů na tvářích. Na mnoha snímcích lze vidět vojáky konající nějakou činnost plně zaměstnávající obě ruce a cigarety téměř celé neodklepané, jakoby si jich ani nevšimli. Jindy se zase, v uvědomění že jsou foceni, muži shlukují do skupinek,

¹⁸² Viz Příloha 3.

nakukují do objektivu a vytahují si dýmky či cigarety z úst. Téměř na všech fotografiích z fronty však mají vojáci unavené, často napnuté a nervózní výrazy, ačkoli řada z nich se při pohledu do aparátu snaží aspoň usmát.

Jako čtvrtý snímek¹⁸³ jsem tedy vybral fotografii pořízenou Johnem W. Brookem na konci července 1917 v průběhu Třetí bitvy u Yper. Ten zde zachycuje typickou podobu polního obvaziště na západní frontě – bláto, nosítka, dlahy zhotovené z dostupných kusů dřeva a rozházené obvazy. Již zřejmě ošetřený muž sedí v pozadí, a přestože kouří svou „zaslouženou“ cigaretu, tak se na rozdíl od chlapců z propagandistických plakátů příliš šťastně netváří. Pravděpodobně cigaretou otupuje bolest a nebo zkrátka kouří z nudy, čekajíc až bude s dalšími raněnými odeslán dále do zázemí.

Za bližší pozornost ale stojí především ošetřující zdravotník. Ten sice zrovna obvazuje zranění svému zraněnému spolubojovníkovi, což mu ale vůbec nebrání v tom, aby si také zakouřil, ačkoliv riskuje, že mu popel z cigarety může padat do obvazované rány. Řekl bych, že se zde jedná o dobrý příklad tzv. zautomatizovaného kouření, kdy voják prostě kouří při vykonávání jiné činnosti a nevěnuje samotnému požitku téměř žádnou pozornost. Podobně i muž s dýmkou vypadá, že si jí sotva všímá a zamyšleně pozoruje něco mimo záběr.

Fotografii bych pak ani neoznačil za naaranžovanou, neboť na fotografa pohlízejí pouze dva muži, jeden na okraji a druhý v zadní části snímku. Samotní zdravotníci ve středu snímku jsou zachyceni při práci a nevypadají, že by jeho pořizování všimli.

Poslední snímek¹⁸⁴ pak považuji za vcelku typický obraz první světové války. Autor ani přesné místo vzniku není známo, nicméně mělo by se jednat o západní frontu roku 1915, dle počasí zřejmě o zimu, případně jaro. Fotografie zachycuje typický život v zákopech se všemi negativy. Špína, chlad, bláto – to vše bylo součástí jejich pobytu na frontě. Zde je vidět, čím si muži v zákopech často krátili dlouhou chvíli – čtením,

¹⁸³ Viz Příloha 4.

¹⁸⁴ Viz Příloha 5.

v tomto případě novin a kouření. Tentokrát se však na rozdíl od předchozích snímků jedná o dýmku. I zde bych situaci interpretoval spíše ve prospěch kouření ze zvyku, spíše než z požitku, ačkoliv zdaleka ne tak jednoznačně jako na minulém snímku. Zajímavostí na této fotografii je ještě chlapec vlevo, o němž pochybuji, že překročil 18 let. Ten ve společnosti starších vojáků vypadá, že se ho frontový život dotkl nejvíce. Aranžovanost tohoto snímku se dá odhadnout velice špatně, nicméně spíše se o něj nejedná. Hovoří pro to nejen nezáměr vojáka v popředí, ale i zachycení pouze malé části dalšího muže vlevo, jenž nevypadá, že by se snažil dostat do záběru.

Závěrem se dá říci, že fotografický materiál poskytuje významný vhled do života vojáků a často zachycuje i věci, které si do svých deníků nezaznamenali, nebo se jim o nich z různých důvodů psát nechtělo. K co nejlepší interpretaci je však nutné znát alespoň základní okolnosti jejich vzniku. Výborně ale díky tomu dokáží doplňovat právě deníky a paměti účastníků války. Většina z nich také poskytuje vcelku autentický náhled do těžkého života válčících mužů, jimž bylo jedním z mála radostí právě kouření.

6. Závěr

Cílem této bakalářské práce bylo zmapovat téma kouření a tabákových výrobků za první světové války. Jak totiž napovídají poměry v meziválečném období, právě za Velké války muselo dojít k událostem a vývoji situace způsobem tak razantním, že se v následujících dvou dekadách stala společnost výrazně kuřáckou. Kouření u žen se stalo běžným, cigarety zažily ohromný rozmach, podpořený reklamní kampaní, jaká do té doby nebyla obvyklá atd. A zjednodušeně řečeno lze základy těchto změn vysledovat do zákopů první světové války.

Snahou této práce tedy bylo prozkoumat cestu vojáků válkou, zjistit zda-li jejich kuřácký návyk byl primárně válkou způsoben, či zda-li si ho přinesli již z domova a zde byl posílen. Snažil jsem se také klást důraz na to, jak vojáci kouřili, jestli téměř nevědomky, každý sám za sebe ve stresu, strachu, či napětí, nebo jestli si kouření i ve válce udrželo svou sociální funkci. Přiznávám, že i tento postup vede k jistému zobecnění, jež není úplně na místě, neboť i kvůli dostupnosti zdrojů a mým omezeným jazykovým kompetencím je většina zdrojů původu českého, respektive rakousko-uherského. To je jedna z věcí, jež bych do budoucna rád vylepšil.

V rámci práce se také ukázalo, jak komplexní byly často způsoby, jimiž se vojáci ke kuřivu dostávali. Přiznám se, že jsem byl při práci s paměťmi a deníky překvapen hned dvakrát. Poprvé tím, jak nevýrazně a samovolně se zmínky o kouření objevovaly v zápiscích vojáků, přičemž leckdy bylo nutno si všimnout jemných náznaků jinde v textu k vytvoření ucelenějšího obrazu. A podruhé pak tím, že ze zhruba třiceti vojáků, jejichž osudy jsem zkoumal, se pouze o dvou z nich dá říci, že vůbec nekouřili. Do značné míry se ale potvrdila má očekávání v rozdílnosti různých druhů kuřiva. Válečné podmínky vskutku příhodně napomáhaly rostoucí popularitě cigaret, mezitím co jiné druhy kuřiva byly postupně vytlačovány do specifitějších rolí. Ačkoli tomu za války ještě chyběla markantnost, v poválečných letech jsou výsledky této tendence naprosto zřejmé. Avšak i tento trend by si do budoucna zasloužil ještě hlubší a podrobnější výzkum.

Zajímavé výsledky přinesla práce i v oblasti propagandy a reklamy. Ukázalo se, že okolo kouření a tabákových výrobků se utvořila celá nová sekce propagandy, věnující se především získávání kuřiva a financí na něj, pronikly do ní však i prvky zaměřené bojovně proti nepříteli. Ostatní části propagandy však kupodivu realitu kouření mezi vojáky příliš nereflektovaly a zůstaly u klasických mýtických a nacionalistických motivů. O to více se však tohoto tématu chopili producenti tabákových výrobků a využili jej v reklamě. Nejznatelnější to bylo ve Spojených státech, kde tabáku, k mému překvapení, hrozila dokonce prohibice.

V neposlední řadě jsem se v práci věnoval i válečným fotografiím a to jak samostatně, tak i ve srovnání a vzájemném doplňování se vzpomínkami a deníky pro účely zjištění vztahu vojáků k jejich kuřivu. V samostatné části jsem pak rozebral a interpretoval několik snímků, zachycujících řadu běžných válečných situací a také jsem se v ní krátce zabýval obecným přínosem fotografií k tématu včetně komplikovanosti jejich interpretace. Věřím však, že i tímto směrem by se dalo vést další zkoumání.

Obecně tedy považuji toto téma za značně opomíjené, nevyčerpané a touto bakalářskou prací pouze otevřené. Myslím si, že v dalším bádání je možné z tohoto načetí čerpat a téma rozšířit, ať již časově o další období nebo zapojením dalších metod z oblastí antropologie, psychologie nebo sociologie. Zároveň doufám, že tato práce, ačkoli nijak rozsáhlá, může být částečným přínosem či inspirací pro studium a zpracování příbuzných témat.

7. Seznam pramenů, literatury a dalších zdrojů

Prameny:

ADÁMEK, Josef. Trochu vzpomínek z I. světové války a ze zajetí z let 1914–1920. *Historie a vojenství: časopis Historického ústavu Armády ČR*. Praha: Magnet-Press, 2002, **51**(4): 913-934. ISSN 0018-2583.

ADÁMEK, Josef. Trochu vzpomínek z I. světové války a ze zajetí z let 1914–1920. *Historie a vojenství: časopis Historického ústavu Armády ČR*. Praha: Magnet-Press, 2003, **52**(1): 126-155. ISSN 0018-2583.

BEJL, Jindřich. *Deník legionáře*. Vyd. 1. Praha: Plot, 2013, 398 s., [64] s. obr. příl. ISBN 978-80-7428-192-1.

GROOM, W. *Poor bloody infantry: a memoir of the First World War*. London: Kimber, 1976, 185 p., [8] p. of plates. ISBN 07-183-0384-9.

HALÍČEK, Jan. *Za téj první vojny: Hrubá Vrbka 1914-1918*. Vyd. 1. Boskovice: Pro Obec Hrubá Vrbka vydalo nakl. Albert, 2014, 295 s. ISBN 978-80-7326-244-0.

HOBST, Leonard. *Český důstojník na frontách monarchie: válečný deník*. Vyd. 1. Brno: Spolek přátel československého opevnění, 2003, 156 s. Fakta (Spolek přátel československého opevnění). ISBN 80-864-6316-8.

JÜNGER, Ernst a Michael HOFMANN. *Storm of steel* [online]. New York: Penguin Books, 2004, xxiv, 289 p. [cit. 2015-07-31]. ISBN 01-424-3790-5. Dostupné z: <https://docs.google.com/file/d/0B2OOm3YHr1WIX05wVlBraVhWQUk/edit>

KLEJNA, Josef. *Voják, zajatec, legionář*. 1. vyd. Velké Přílepy: Olympia, 2014, 131 s., xvi s. obr. příl. ISBN 978-80-7376-387-9.

KONEČNÝ, Miloš. *Když naši dědové bojovali a umírali v I. světové válce: 1914-2014*. Vyd. 1. Ve Vlčkově: Obecní úřad, 2013, 196 s. ISBN 978-80-260-5634-8.

KRBCOVÁ, Ilona. Příběh českého spojaře na italské frontě v roce 1916. *Historie a vojenství: časopis Historického ústavu Armády ČR*. Praha: Magnet-Press, 2002, **51**(2): 418-451. ISSN 0018-2583.

KRULICHOVÁ, Marie a Milan JANKOVIČ. *Zapomenuté hlasy: korespondence, deníkové záznamy a kresby z první světové války*. 1. vyd. Hradec Králové: Kruh, 1986, 118 s., barev. obr. příl. Okamžiky.

MUDRÁK, Augustin a Jiří ČERVENKA. *Bojoval jsem za císaře pána*. 1. vyd. Nové Strašecí: Gelton, 2011, 151 s. ISBN 978-80-904303-9-6.

NOVÁKOVÁ, Martina a Jiří NOVÁK. *Deník legionáře Františka Nováka: [předával jsem carský poklad]*. 1. vyd. Dvůr Králové nad Labem: V nakl. Fortprint vydala Československá obec legionářská, 2012, 229 s. Edice paměti Československé obce legionářské. ISBN 978-80-86011-50-9.

PETR, František Stanislav. *Pod rakouskou orlicí a českým lvem*. První vydání. Praha: Gasset, 2015, 275 stran. ISBN 978-80-87079-43-0.

ŠIMURDA, Václav. *Obrázky a vzpomínky československého vojska na Rusi 1914-1920: [knižní vydání rukopisu Václava Šimurdy ; k tisku připravil Jan Koláček st.]*. 1. vyd. Zubří: Město Zubří, 2004. ISBN 978-802-3947-373.

ŠMÍDA, František. *Vzpomínky z vojny 1914-1919*. Olomouc: Poznání, 2014, 190 s. ISBN 978-80-87419-41-0.

TONAR, František a Jiří HAVÍŘ. *Válečný deník: český voják bojující v rakousko-uherské armádě na východní frontě za 1. světové války v letech 1914-1915 : ořešínský občan Petr Pluháček, starosta na Ořešíně v letech 1923-1927*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2008, 55 s. ISBN 978-80-210-4561-3.

VALNÍČEK, Svatopluk. *Vzpomínky na Velkou válku*. Vyd. 1. Praha: ANLET, 2014, 90 s., [25] s. obr. příl. Deník legionáře. ISBN 978-80-905329-7-7.

Literatura:

ANDRIESSEN, J. *I. světová válka v dokumentární fotografii*. 1. vyd. Čestlice: Rebo, 2008, 600 s. ISBN 978-80-255-0009-5.

AULICH, James. *Válečné plakáty: zbraně hromadné komunikace*. Praha: Naše vojsko, 2009, 255 s. ISBN 978-80-206-1048-5.

BURNS, Eric. *The smoke of the gods: a social history of tobacco*. Philadelphia: Temple University Press, 2007, 270 p. ISBN 15-921-3480-7.

CONSERVA, by Henry T. *Propaganda techniques*. [Bloomington, IN: Authorhouse, 2003. ISBN 978-141-0704-962.

DOLEJŠÍ, Josef, Josef FUČÍK, Petr HAVEL a Jiří PERNES. *Pod císařským praporem: historie habsburské armády 1526-1918*. Vyd. 1. Praha: Elka Press, 2003, 555 s. Militaria (Elka Press). ISBN 80-902-7455-2.

GILBERT, Martin. *První světová válka: úplná historie*. 1. vyd. v českém jazyce. Překlad Zdeněk Hron. Praha: BB/art, 2005, 759 s., [40] s. obr. příl. ISBN 80-734-1563-1.

GILMAN, Sander L. a Zhou XUN. *Příběh kouře: člověk a kouření od úsvitu dějin až po současnost*. Vyd. 1. Praha: Dybbuk, 2006, 457 s. ISBN 80-868-6223-2.

HAAS, Jan, Jaroslav KUČERA a Karel MARTINEK. *Fotografové války*. Vyd. 1. Praha: Jakura ve spolupráci se Správou Pražského hradu, 2011, 183 s. ISBN 978-80-903862-7-3.

HAMMOND, E. Cuyler. *Co ví věda o kouření: kouření a zdraví : následky kouření*. 1. vyd. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1966, 113 s.

HOLMES, Richard. *Obrazy války: chování člověka v bitvě*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2011, 391 s. ISBN 978-80-7422-083-8.

HRYCH, Ervín. *Slavná historie tabákového dýmu*. 1. vyd. Praha: Forma, 1996, 181 s. Fenomény forma. ISBN 80-721-3000-5.

KEEGAN, John. *První světová válka*. 1. vyd. Praha: Beta-Dobrovský, 2003, 383 s., [24] s. obrazových příloh. ISBN 80-730-6062-0.

KEEGAN, John. *The face of battle*. New York: Viking Press, 1976, 354 p., [4] leaves of plates. ISBN 06-703-0432-8.

KOZÁK, Jiří T, Josef RICHTER a Ivan PFEIFER. *Rizikový faktor kouření*. 1. vyd. Praha: Knižní podnikatelský klub, 1993, 242 s. Zdravotnické aktuality. ISBN 80-852-6742-X.

MACKOVÁ, Marie. *To byla c.k. trafika*. Vyd. 1. Praha: NLN, 2010, 157 s. Knižnice Dějin a současnosti. ISBN 978-80-7422-019-7.

NOVÁK, Miroslav. *O kouření*. 1. vyd. Praha: Avicenum, 1980.

PAZDERA, David. Mobilizace v roce 1914 jako první krok na cestě ke zformování vojáka Velké války: Pokus o vymezení válečného prožitku českých příslušníků rakousko-uherské armády. *Historie a vojenství: časopis Historického ústavu Armády ČR*. Praha: Magnet-Press, 1998, **47**(3): 38-63. ISSN 0018-2583.

PEJML, Karel. *Celý svět kouří: dějiny tabáku*. V Praze: Za svobodu, 1947, 454 s. Za svobodu.

PRICE, Jacob M. France and the Chesapeake: a history of the French tobacco monopoly, 1674-1791, and of its relationship to the British and American tobacco trades. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1973, 2 v. (xxii, 1239 p.). ISBN 04-720-8738-X.

SAMET, Jonathan M a Soon-Young YOON. *Gender, women and the tobacco epidemic* [online]. Geneva: World Health Organization, 2010, v, 249 p. [cit. 2015-07-19]. ISBN 92-415-9951-0.

Dostupné

z:

http://www.who.int/tobacco/publications/gender/women_tob_epidemic/en/

Smokeless tobacco and some tobacco-specific N-nitrosamines [online]. Geneva: distributed by WHO Press, 2007, ix, 626 p. [cit. 2015-07-19]. IARC monographs on the evaluation of carcinogenic risks to humans, v. 89. ISBN 9789283212898. Dostupné z: <http://monographs.iarc.fr/ENG/Monographs/vol89/mono89.pdf>

ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi, české země a Velká válka 1914-1918*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, 489 s. Česká historie. ISBN 80-710-6274-X.

ŠEDIVÝ, Ivan. Rakousko-uherská válečná propaganda 1914–1918. *Historie a vojenství: časopis Historického ústavu Armády ČR*. Praha: Magnet-Press, 2000, **49**(1): 38-55. ISSN 0018-2583.

TEJKALOVÁ, Jana. Haličská fronta očima českých vojáků rakousko-uherské armády. *Historie a vojenství: časopis Historického ústavu Armády ČR*. Praha: Magnet-Press, 2001, **50**(2): 332-370. ISSN 0018-2583.

VAŇOUREK, Martin. *Plukovník pěchoty Bohuslav Maleček*. Vyd. 1. Mohelnice: M. Vaňourek, 2012, 48 s. ISBN 978-80-904588-5-7.

WITTLICH, Filip. *Fotografický obraz a jeho význam pro historické poznání*. Praha, 2010. Dostupné také z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/141601/>. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin. Vedoucí práce Prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.

Internetové zdroje:

BAKER, Chris. *The Long, Long Trail: The British Army in the Great War, 1914-1918* [online]. [cit. 2015-08-01]. Dostupné z: <http://www.1914-1918.net/>

Cigarette Packs. *Cover Browser* [online]. [cit. 2015-08-03]. Dostupné z: <http://www.coverbrowser.com/covers/cigarette-packs/4>

Firstworldwar.com: a multimedia history of world war one [online]. 2009 [cit. 2015-07-25]. Dostupné z: <http://www.firstworldwar.com/>

First World War 'Official Photographs'. *National Library of Scotland: Digital gallery* [online]. [cit. 2015-07-11]. Dostupné z: <http://digital.nls.uk/first-world-war-official-photographs/pageturner.cfm?id=74462370>

Health Effects of Cigarette Smoking. *Centers for Disease Control and Prevention* [online]. 2014 [cit. 2015-07-15]. Dostupné z: http://www.cdc.gov/tobacco/data_statistics/fact_sheets/health_effects/effects_cig_smoking/#definition

JOHNSON, Nicholas K. World War I, Part 5: Tobacco in the Trenches. *Points: The Blog of the Alcohol & Drugs History Society* [online]. 2014 [cit. 2015-07-30]. Dostupné z: <https://pointsadhsblog.wordpress.com/2014/06/27/wwi-part-5-tobacco-in-the-trenches/>

MANDAL, Ananya. Nicotine Effects. *Http://www.news-medical.net/* [online]. 2013 [cit. 2015-07-12]. Dostupné z: <http://www.news-medical.net/health/Nicotine-Effects.aspx>

MANDAL, Ananya. Nicotine Withdrawal. *Http://www.news-medical.net/* [online]. 2013 [cit. 2015-07-12]. Dostupné z: <http://www.news-medical.net/health/Nicotine-Withdrawal.aspx>

Nicotine. *Psychology today* [online]. 2014 [cit. 2015-07-12]. Dostupné z: <https://www.psychologytoday.com/conditions/nicotine>

Photographers on the Front Lines of the Great War. *The New York Times* [online]. [cit. 2015-08-03]. Dostupné z:

<http://www.nytimes.com/slideshow/2014/06/30/blogs/20140630-WWILENS-now.html#1>

Tobacco.org: Tobacco news and information [online]. [cit. 2015-08-01]. Dostupné z: <http://archive.tobacco.org/>

USA propaganda [online]. [cit. 2015-07-10]. Dostupné z: <http://www.usapropaganda.com/propaganda-world-war-i-posters/world-war-i-posters-propaganda-01.htm>

WorldWar1Gallery.com: the Archive of World War 1 Photographs and Texts [online]. [cit. 2015-07-10]. Dostupné z: <http://www.worldwar1gallery.com/>

World War 1 Propaganda Posters: Examples of Propaganda from WWI [online]. [cit. 2015-07-10]. Dostupné z: <http://www.ww1propaganda.com/>

World War I. *Stanford Research into the Impact of Tobacco Advertising* [online]. [cit. 2015-08-03]. Dostupné z: http://tobacco.stanford.edu/tobacco_main/images.php?token2=fm_st187.php&token1=fm_img10965.php&theme_file=fm_mt023.php&theme_name=War%20&%20Aviation&subtheme_name=World%20War%20I

Www.altearmee.de: Geschichtsdarstellung 1870-1918 [online]. 2001 [cit. 2015-08-01]. Dostupné z: <http://www.altearmee.de/index2.htm>

8. Přílohy

Seznam obrazových příloh

1. Německý zajatec připalující cigaretu zraněnému Britovi.

Photographers on the Front Lines of the Great War. *The New York Times* [online]. [cit. 2015-08-01]. Dostupné z:

<http://www.nytimes.com/slideshow/2014/06/30/blogs/20140630-WWILENS-now.html#14>

2. Taroková partie v tzv. „kavárně u Ledové ručky“.

HOBST, Leonard. *Český důstojník na frontách monarchie.*, s. 94, Obr. 58.

3. Šikovatel Wichl u vánočního stroměčku.

Autorem Gustav Brož, cit. dle: HAAS, Jan, Jaroslav KUČERA a Karel MARTINEK. *Fotografové války.*, s. 42.

4. Polní obvaziště u Yper.

THE BATTLE OF PASSCHENDAELE, JULY-NOVEMBER 1917. *Imperial War Museums* [online]. [cit. 2015-08-01]. Dostupné z:

<http://www.iwm.org.uk/collections/item/object/205213225>

5. Zákop na západní frontě začátku roku 1915.

Infantrymen sitting in a trench reading and smoking during the early days of trench warfare in the First World War. *Gettyimages* [online]. [cit. 2015-08-01]. Dostupné z: <http://www.gettyimages.com/detail/news-photo/infantrymen-sitting-in-a-trench-reading-and-smoking-during-news-photo/3320009>

6. Denní přiděl cigaret.

Autorem Jindřich Biřický, cit. dle: HOLMES, Richard. *Obrazy války.*, s. 236.

7. Dobrovolnice amerického červeného kříže zapaluje cigaretu zraněnému.

Historywars.tumblr.com [online]. 2015 [cit. 2015-08-01]. Dostupné z: <http://historywars.tumblr.com/post/120130253934/private-ernest-stambash-co-k-165th-infantry>

8. Plakát tabákového fondu slibující děkovné dopisy z fronty.

US National Archives series: World War I Posters, compiled 1917 - 1919. *Wikimedia Commons* [online]. [cit. 2015-08-01]. Dostupné z: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%22Our_Boys_In_France_Tobacco_Fund..%22Come_on_with_the_Tobacco_and_we%27ll_smoke_the_kaiser_out%22_Each_soldier_who.._-_NARA_-_512691.jpg

9. Kanadský fond s populárním „Arf a Mo Kaiser“ vojákem.

Canadian WW1 Propaganda Posters. *World War 1 Propaganda Posters* [online]. [cit. 2015-08-01]. Dostupné z: <http://www.ww1propaganda.com/world-war-1-posters/canadian-ww1-propaganda-posters?page=15>

10. Německá pohlednice.

Ansichtskarten Rauchen [online]. [cit. 2015-08-01]. Dostupné z: <http://www.akpool.de/kategorien/33120-ansichtskarten-rauchen>

11. Reklama na „turecké“ cigarety Murad.

World War I. *Stanford Research into the Impact of Tobacco Advertising* [online]. [cit. 2015-08-01]. Dostupné z: http://tobacco.stanford.edu/tobacco_main/images.php?token2=fm_st187.php&token1=fm_img10965.php&theme_file=fm_mt023.php&theme_name=War%20&%20Aviation&subtheme_name=World%20War%20I

12. Plakát American Library Association pro United War Work.

US World War I Posters. *USA Propaganda* [online]. [cit. 2015-08-01]. Dostupné z: <http://www.usapropaganda.com/propaganda-world-war-i-posters/american-library-association-united-war-work-poster-world-war-i-propaganda.htm>

13. Krabička cigaret Lusitania.

Cigarette Packs. *Cover Browser* [online]. [cit. 2015-08-01]. Dostupné z:
<http://www.coverbrowser.com/covers/cigarette-packs/4>

14. Kresba s básní neznámého autora.

World War I. *Stanford Research into the Impact of Tobacco Advertising* [online]. [cit. 2015-08-01]. Dostupné z:
http://tobacco.stanford.edu/tobacco_main/images.php?token2=fm_st187.php&token1=fm_img10965.php&theme_file=fm_mt023.php&theme_name=War%20&%20Aviation&subtheme_name=World%20War%20I

Obrazové přílohy

Příloha 1: Německý zajatec připalující cigaretu zraněnému Britovi.

Příloha 2: Taroková partie v tzv. „kavárně u Ledové ručky“.

Příloha 3: Šikovatel Wichl u vánočního stromčku.

Příloha 4: Polní obvaziště u Yper.

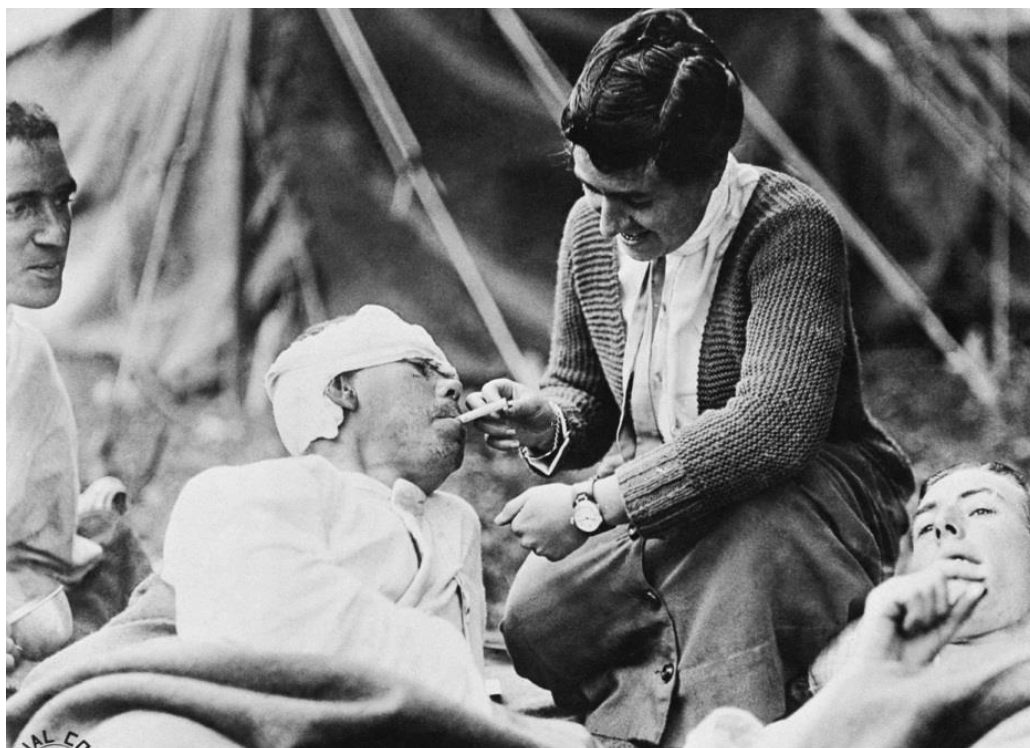
Příloha 5: Zákop na západní frontě začátku roku 1915.

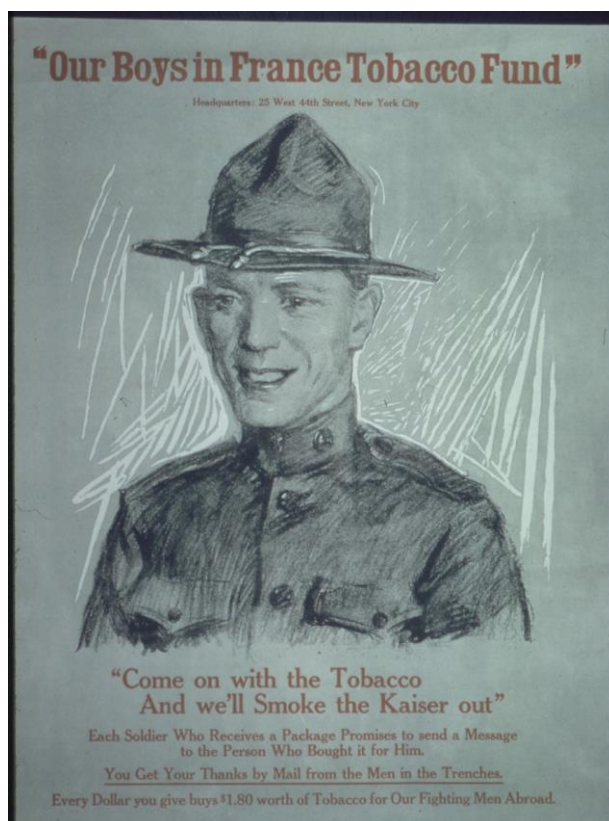
Příloha 6: Denní přiděl cigaret.

Příloha 7: Dobrovolnice amerického červeného kříže zapaluje cigaretu zraněnému.

Příloha 8: Plakát tabákového fondu slibující děkovné dopisy z fronty.

Příloha 9: Kanadský fond s populárním „Arf a Mo Kaiser“ vojákem.

Příloha 10: Německá pohlednice.

Příloha 11: Reklama na „turecké“ cigarety *Murad*.

Příloha 12: Plakát *American Library Association* pro *United War Work*.

Příloha 13: Krabička cigaret *Lusitania*.

Příloha 14: Kresba s básní neznámého autora.

